

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМЕНІ Т. Г. ШЕВЧЕНКА**

ШАФ ОЛЬГА ВОЛЬТІВНА

УДК 821.161. 2.09

**ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІРИКИ
XX СТОЛІТТЯ**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2020

Дисертацією є монографія.

Робота виконана на кафедрі української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Міністерства освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
ЗАВЕРТАЛЮК Нінель Іванівна,
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара,
професор кафедри української літератури.

Офіційні опоненти:

- доктор філологічних наук, професор
ФІЛОНЕНКО Софія Олегівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
професор кафедри української та зарубіжної літератури
і порівняльного літературознавства;
- доктор філологічних наук, професор
ТАРНАШИНСЬКА Людмила Броніславівна,
Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України,
провідний науковий співробітник відділу української
літератури ХХ століття та сучасного літературного
процесу;
- доктор філологічних наук, професор
ВАСЬКІВ Микола Степанович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор кафедри журналістики і нових медіа.

Захист відбудеться “___” квітня 2020 р. о 10-00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.178.01 в Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України (01001, м. Київ, вул. М. Грушевського, 4).

Автореферат розісланий “___” березня 2020 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Матвеева

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Вивчення літератури ХХ століття в гендерно-психологічному ракурсі конкретизує, поглиблює розуміння її антропологічної проблематики, відображеної в ній трансформації суспільної, зокрема й гендерної, свідомості, що сприяє розширенню її когнітивно-інтерпретаційного поля. Українська лірика зазначеного періоду надається до гендерно-психологічного розгляду завдяки активізації фемінінного¹ творчого мислення ще в літературному просторі *fin de siècle*, коли, за словами С. Павличко, «прозвучав інтелігентний жіночий голос» як альтернатива «домінуючій чоловічій традиції»². Сильова й ідеологічна строкатість української лірики ХХ століття (символізм, неоромантизм, футуризм, неокласицизм, соцреалізм, шістдесятницький «ренесанс», «тиха лірика», карнавальний постмодернізм у материковій українській літературі, «національний романтизм», сюрреалістичний авангард, постмодерністська деконструкція – в українській літературі зарубіжжя) не затіняє її гендерного «багатоголосся», дає додаткові чинники диференціації маскулінних / фемінінних стратегій художньої реалізації суб'єктивності, віддзеркаленої в експлікованій картині світу та референції до Іншого. Вивчення цих стратегій є завданням літературознавчих гендерних студій – експериментального у своєму розвитку наукового напрямку, орієнтованого на освоєння епістемологічного поля маскулінного й фемінінного, без якого гуманітарний дискурс вітчизняної культури не буде повним. Гендерно-психологічна інтерпретація української лірики ХХ століття як літературознавча «пропозиція» доповнює усталену в академічній науці парадигму її дослідження.

3-поміж інших літературних родів лірика має найбільший потенціал щодо вираження таїн людської екзистенції, зокрема її гендерного «виміру», що не обмежується сформованими культурою ролями та установками, а визначає відношення між психічною конституцією індивіда та соціумом у континуумі маскулінності – фемінінності (що включає і квір-варіант). Художньо відтворені в межах означеного смислового континууму душевні порухи й стани ліричного суб'єкта розширюють уявлення про маскулінні / фемінінні особливості психіки (подвійну – біологічну й соціальну – генезу останніх не ставить під сумнів, наприклад, гендерна психологія) і загалом про антропо-екзистенційну феноменальність людини ХХ століття. Розмитість уявлень про гендерний план (художньої) свідомості часом провокує скепсис щодо гендерної диференціації творчого процесу, що вочевидь дисонує з підтвердженою вченими різних профілів дихотомією чоловічого й жіночого – «універсальною й найдавнішою» (Т. Цив'ян), яка кодує міфосвідомість, оприявнюється в колективній та індивідуальній психіці. Ця дихотомія не може не впливати на творчий процес та його результат. Безперечно, не всі аспекти людського досвіду, відображені в літературі, мають гендерне

¹ Поняття «фемінінний (-ість)» (feminine (-ity)) означає набір характеристик, базованих на природних якостях жіноцтва, але історично, культурно, соціально скорегованих. Це поняття не співвідноситься безпосередньо з жіночою статтю на відміну від поняття «фемінний (-ість)» (female), яке широко, хоча й не завжди коректно, уживають у науковій та популярній літературі. В іноземних (англомовних) гендерних студіях поняття female та feminine послідовно розрізняють і розуміють останнє як, скажімо, «a modality open to both men and women» (Domna C. Stenton).

² Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Либідь, 1999. С.69 – 70.

маркування, водночас саме в ліриці сконцентровано вираження тих із них, де маскулінна / фемінінна специфіка очевидна.

Гендерно-психологічні особливості художнього мислення й письма розглянуто в роботі на матеріалі української лірики ХХ століття крізь призму не так діахронного естетико-стильового, як гендернокультурного порядку. Іншими словами, науковий інтерес становить не поетикальна своєрідність творчості представників різних художніх напрямів, течій, шкіл, а *подібність* художнього вираження в їхніх творах гендерно-психологічного плану, що підтверджує доцільність літературознавчої рецепції текстової експлікації маскулінності / фемінінності як «синтетичного продукту» психіки творця та його культурного «горизонту».

Гендерну проблематику в літературознавстві (в аспекті художньої репрезентації жіноцтва) актуалізувала феміністична критика 1970 – 1980-х років (С. Гілберт, С. Губар, Н. Міллер, Е. Моерс, Е. Шовалтер, М. Якобус та ін.). Представниці феміністичної критики в Україні (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, Г. Улюра та ін.) синтезують гендерний та феміністичний підходи в дослідженні вітчизняної прози різних епох, що становить об'єкт вивчення й у захищених за останні два десятиліття дисертаціях такого наукового спрямування М. Варикаші, Т. Кислої, М. Крупки, Ю. Кушнерюк, Г.-П. Рижкової, Х. Стельмах, І. Стешин, Т. Ткаченко, С. Філоненко. Можна назвати лише поодинокі гендерні студії української лірики ХІХ – ХХ століть та сучасності – Ю. Гончар, В. Копиці, Г. Маковей, Е. Мінаєвої, О. Ромазан. У різноаспектних дослідженнях вітчизняної лірики ХХ століття О. Астаф'єва, А. Білої, Я. Голобородька, Л. Голомб, І. Дзюби, М. Жулинського, Н. Заверталюк, М. Ільницького, О. Ільницького, Ю. Коваліва, Ю. Лавріненка, Л. Новиченка, В. Просалової, Б. Рубчака, Е. Соловей, М. Слабошпицького, Л. Тарнашинської, Ю. Шевельова та ін. гендерні аспекти зазвичай не артикульовані, хоча й нерідко зауважені як складові авторської свідомості.

Отже, актуальність дослідження визначеної теми зумовлена необхідністю наукової обсервації гендерно-психологічних «координат» ліричної свідомості, висвітлення засад маскулінної / фемінінної поезики та техніки письма, репрезентованих у корпусі української лірики ХХ століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано на кафедрі української літератури Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара. Тема дисертації пов'язана з плановою темою кафедри: «Поетика художнього тексту: художньо-естетичний контекст та жанрово-стильові доміанти його реалізації» (2016 – 2018, номер державної реєстрації 0116U003379). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол № 13 від 30 червня 2011 р.) та узгоджено на засіданні бюро наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол №4 від 06 грудня 2011 р.).

Мета роботи – дослідити гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття. Поставлена мета зумовлена розв'язанням таких **завдань**: 1) осмислити теоретичні засади гендерного вивчення лірики, уточнити принципи, завдання,

термінологічний апарат гендерного літературознавства; 2) висвітлити здобутки української та зарубіжної феміністичної критики, цінні для гендерного вивчення лірики; 3) визначити ефективну методологічну базу гендерного підходу до літератури, зокрема ХХ століття; 4) з'ясувати специфіку маскулінності / фемінінності як антропологічних та поетикальних категорій; 5) розглянути чинник гендерної ідентичності як форманта маскулінної / фемінінної художньої свідомості; 6) виокреслити відмінності маскулінної / фемінінної психоемоційної сфери та специфіки її художньої реалізації в ліричному тексті; 7) визначити актуальні для лірики нарративно-стилістичні диференти маскулінної / фемінінної технік письма; 8) розглянути дискурси тілесності й сексуальності в українській ліриці ХХ століття в аспекті диференціації маскулінної / фемінінної ідентифікаційної та референційної (ставлення до Іншого) політики³; 9) на основі маскулінної / фемінінної едипової психоматриці визначити особливості концептуалізації в ліричних текстах цього періоду материнської / батьківської фігур крізь призму ідентифікаційної та світомоделювальної політики ліричного суб'єкта; 10) висвітлити гендерно-психологічну специфіку репрезентації в ліриці материнського / батьківського ставлення до дитини; 11) диференціювати маскулінну та фемінінну стратегії художнього осмислення сенсожиттєвих стимулів ліричного суб'єкта (важливим серед них є його власна творчість) та перспективи його смерті в українській ліриці ХХ століття.

Об'єкт і предмет дослідження. Джерельну базу роботи становить материкова та зарубіжна українська лірика ХХ століття. Гендерно-психологічні елементи розглянуто у творах Е. Андіївської, Х. Алчевської, Ю. Андруховича, Б. - І. Антонича, М. Бажана, О. Барліга, Н. Білоцерківець, Б. Бойчука, О. Веретенченка, М. Вінграновського, О. Влизька, В. Вовк, М. Вороного, В. Герасим'юка, П. Гірника, В. Голобородька, Г. Гордасевич, С. Гординського, Ю. Гудзя, Ю. Дарагана, М. Драй-Хмари, І. Драча, В. Еллана-Блакитного, С. Жадана, І. Жиленко, С. Жолоб, О. Забужко, Д. Загула, Т. Зарівної, М. Зерова, О. Ірванця, С. Йовенко, М. Йогансена, П. Карманського, Н. Кашук, В. Китайгородської, М. Кіяновської, Юрія Клена, Л. Костенко, Л. Кульбак, Б. Лепкого, Ю. Липи, Р. Лиші, Н. Лівницької-Холодної, О. Луцишиної, О. Лятуринської, С. Майданської, Є. Маланюка, А. Малишка, В. Малишко, І. Малковича, О. Олеся, О. Ольжича, Т. Осьмачки, Б. Олійника, Д. Павличка, Є. Плужника, М. Пригари, М. Ревакович, М. Рильського, І. Римарука, М. Савки, В. Свідзінського, М. Семенка, В. Симоненка, В. Сосюри, О. Стефановича, В. Стуса, Л. Таран, М. Тарнавської, О. Тарнавського, Ю. Тарнавського, О. Теліги, П. Тичини, Лесі Українки, Д. Фальківського, П. Филиповича, М. Фішбейна, В. Чумака, Г. Чупринки, Г. Шкурупія та ін. **Предметом** розкриття теми є маскулінні / фемінінні поетикальні стратегії та своєрідність їхньої художньої репрезентації у творах українських поетів ХХ століття.

З огляду на доцільність інтердисциплінарного підходу до вивчення гендеру в літературі **теоретико-методологічну базу дослідження** складають праці зарубіжних і вітчизняних фахівців з гендерної соціології (С. Бем, І. Костікова,

³ Поняття політики (близько до англ. policy) використано в широкому значенні «програми», загального спрямування діяльності особи / соціальної групи, сукупності засобів її успішної реалізації, утвердження прагнень та інтересів.

К. Герінгтон, Є. Здравомислова, А. Тьомкіна, М. Кімелл, О. Кісь, І. Кон, Р. Коннелл, Є. Окладнікова, І. Тартаковська, С. Ушакін), гендерної психології (Т. Бендас, Л. Берковіц, Ш. Бурн, Т. Говорун, О. Кікінежді, О. Завгородня, Є. Ільїн, В. Каган, D. Gilmore, E. Maccoby, C. Jacklin, P. Trachtenberg), гендерної лінгвістики (О. Горошко, А. Кіріліна, О. Пчелінцева, Л. Ставицька), психоаналізу (К. Абрахам, А. Адлер, Х. Дойч, М. Кляйн, Ж. Лакан, Дж. Мітчелл, Е. Нойманн, Дж. Рейнгольд, С. Фанті, А. Фройд, З. Фройд, Е. Фромм, К. Хорні, Н. Чодоров, К-Г. Юнг, G. Vibling, E. Jones), філософської, зокрема й феміністичної, антропології (С. де Бовуар, Ф. Ар'єс, Дж. Батлер, Н. Бердяєв, Г. Брандт, Н. Гапон, Е. Гідденс, О. Гомілко, С. Жижек, Л. Ірігаре, К. Мерчант, М. Мід, Вал. Подорога, В. Франкл, Ф. Штейнбук, А. Щеголев, І. Ялом, Е. Еріксон), феміністичної та гендерної критики (В. Агеєва, О. Бажан, М. Варикаша, Н. Воробйова, Н. Габріелян, Т. Гундорова, Т. Дороніна, І. Жеребкіна, Н. Зборовська, О. Золотухіна, Т. Мой, С. Охотнікова, Н. Пушкарьова, І. Савкіна, Х. Стельмах, С. Філоненко, В. Хархун, Н. Чухим, Е. Шовалтер, М. Штолько, Л. Штохман, S. Firestone, E. Grosz, E. Jelinek, A. Kolodny, K. Silverman).

Методи дослідження. Методика вивчення гендерно-психологічних аспектів ліричного тексту синтетична, скоординована зі здобутками гендерних студій (із соціології, психології, лінгвістики), психоаналізу, філософської антропології, феміністичної філософії й літературної критики, хоча в них і немає єдності щодо визначення змісту, статусу маскулінності / фемінінності. Ні застарілий есенціалістський, ні орієнтований на постструктуралізм соціоконструктивістський підходи до проблеми статі / гендеру не дають переконливих тлумачень маскулінної / фемінінної сегрегації. Здобутки гендерної психології в окресленому аспекті також часто суперечливі, демонструють істотні статистичні похибки. Перспективним у вивченні маскулінності / фемінінності видається психоаналіз, але його гендерний план ще не систематизований в окрему наукову галузь. Напрацювання феміністичної критики стосуються переважно жіночої творчості й презентації жінки в літературі (прозі), тому лише частково можуть бути використані як методологічний ресурс.

Поряд з традиційними літературознавчими методами (серед них продуктивні образно-мотивний, структурно-аналітичний, концептологічний, психологічний, порівняльний, які дозволяють виявити специфіку вираження на різних рівнях тексту маскулінних / фемінінних аспектів ліричної свідомості в її емоційно-когнітивному зв'язку зі світом) у дослідженні застосовано психоаналіз (зокрема й психобіографічний метод) для висвітлення оприявнених у ліриці глибинних механізмів формування ставлення до власної персони та до Іншого на основі взаємин із материнською та батьківською фігурами, природно зумовлених статево-гендерною дихотомією, а також архетипну критику, яка концептуалізує маскулінні / фемінінні аспекти колективного підсвідомого, актуалізовані й в українській ліриці ХХ століття. Наративний аналіз необхідний у роботі для обґрунтування гендерних особливостей ліричної оповіді. Інструментарій постколоніальних студій застосований у визначенні специфіки відображеної в художніх текстах трансформації національної маскулінності (частково – і фемінінності) під впливом колоніальності.

Наукова новизна. Уперше у вітчизняному літературознавстві запропоновано системне вивчення української лірики ХХ століття в гендерно-психологічному аспекті. Загальнотеоретичний здобуток полягає в систематизації, уточненні, корегуванні теоретичних засад гендерного літературознавства⁴, його термінології, методології, у висвітленні його генетичних зв'язків із феміністичною критикою. Уперше визначено критерії систематизації вітчизняного феміністично-гендерного літературознавства; сформульовано поняття маскулінності / фемінінності як поетикальних категорій, окреслено рівні їхньої художньої репрезентації, зокрема в ліриці; зроблено спробу розв'язати проблему реалізації авторської гендерної ідентичності (також і квір) у ліричному тексті, варіанти її (під)свідомої модифікації; висвітлено маскулінну / фемінінну специфіку психоемоційного оприявлення ліричного суб'єкта; на основі фрейдистської теорії едіповості й окреслених у роботі «контурів» гендерного психоаналізу з'ясовано особливості маскулінної / фемінінної едіпової психоматриці як визначального чинника в художній демонстрації ідентифікаційної, референційної, сенсожиттєвої та світомоделювальної політики ліричного суб'єкта; на основі лінгвістичних, концептологічних, нарративних гендерних наукових пошуків виокремлено основні нарративно-стилістичні диференти маскулінної / фемінінної техніки письма, застосованої в українській ліриці ХХ століття. У межах її літературознавчої обсервації в роботі визначено засади маскулінної / фемінінної тілесної самопрезентації, концептуалізації в ліричному тексті тіла Іншого, профілювання моделей тілесного на навколишній світ. Сексуальність осмислюється в дисертації як царина очевидних гендерно-психологічних відмінностей референційного плану української лірики ХХ століття, обґрунтованих як соціокультурними, так і індивідуально-психічними чинниками. Останні взято за основні (поряд із національно-політичними, етноментальними, соціокультурними факторами) у визначенні специфіки синівського / дочірнього ставлення до материнської та батьківської фігур, що дозволило окреслити особливості маскулінного / фемінінного художнього мислення, репрезентованого в українській ліриці минулого століття. Досліджено й специфіку імплементації в ліриці вказаного періоду маскулінних / фемінінних сенсожиттєвих стратегій та безпосередньо пов'язаного з ними переживання (уявної чи реальної) перспективи смерті, що ще не здобули в літературознавстві гендерного осмислення.

Теоретичне значення роботи полягає в конкретизації дослідного поля гендерного літературознавства, його предмета, наукових засад, термінології, методологічного арсеналу, зокрема, ефективного в дослідженні лірики; у формулюванні змісту маскулінності / фемінінності як культурно-антропологічних та поетикальних категорій; в окресленні експлікованих у художньому тексті маскулінних / фемінінних психогендерних профілів, психотипів, психоемоційних стратегій і трактуванні їх як диферентів маскулінної / фемінінної ліричної

⁴ Гендерне літературознавство, або гендерні студії в літературі, ще не здобуло в Україні академічного статусу. Немає однаковості у формулюванні як предметно-методологічної сфери, так і назви цього наукового напрямку – його визначають як «гендерну поетику» (С. Охотнікова), «літературознавчі гендерні дослідження» (В. Хархун), «гендерні студії з літературознавства» (Г. Улюра). Водночас поняття «гендерне літературознавство» функціонує вже понад півтора десятиліття в науковій та навчальній літературі (О. Бажан, Н. Зборовська, О. Золотухіна, М. Варикаша, Т. Дороніна та ін.), що видається цілком умотивованим з огляду на академічний статус гендерної лінгвістики, гендерної психології, гендерної соціології.

свідомості. Визначено продуктивні для трансляції гендерних смислів в українській ліриці ХХ століття її когнітивні поля: тілесність, сексуальність, дочірнє / синівське ставлення до материнської та батьківської фігур, перспективи життя й смерті. Досліджено специфіку поетикального втілення названих смислів у ліриці материкових та зарубіжних українських митців ХХ століття крізь призму застосованих ними ідентифікаційних, референційних, світомоделювальних стратегій маскулінного / фемінінного художнього мислення та техніки письма.

Практичне значення роботи полягає в перспективі застосування її результатів у курсах з історії української літератури ХХ століття, теорії літератури, спецкурсах і семінарах, присвячених вивченню української лірики; під час розроблення навчальних курсів, підручників і посібників з гендерного літературознавства, гендерної поетики, у підготовці наукових робіт, присвячених вивченню української літератури в аспектах презентації авторської свідомості, зокрема в осмисленні її екзистенційно-антропологічних проблем, специфіки наративу, психології творчості, поетики тексту.

Особистий внесок здобувача. Дисертація (монографія), автореферат, 34 статті написані одноосібно, 1 стаття – зі співавтором. Будь-які форми використання праць інших авторів супроводжуються відповідними посиланнями.

Апробація результатів дослідження. Роботу обговорено на розширеному засіданні об'єднаного міжкафедрального семінару Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (протокол №3 від 26.06.2019). Основні аспекти дослідження викладено у формі доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: X та XI Міжнародній науковій конференції молодих учених (Київ, Інститут літератури імені Тараса Шевченка НАН України, 23 – 25 червня 2009 року та 15 – 17 червня 2011 року); Міжнародній науковій конференції «Місто-як-текст» (Бердянськ, Бердянський державний педагогічний університет, 10 – 11 вересня 2009 року); V Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Українська література в контексті світової літератури» (Одеса, Південний державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського (25 – 26 травня 2010 року); Міжнародній науковій конференції «Українська література в загальноєвропейському контексті» (Ужгород, Ужгородський національний університет, 10 – 11 травня 2011 року); X Міжнародній науковій конференції «Славянські літератури у кантэксе сусветнай» (Мінськ, Беларуський державний університет, 6 – 8 жовтня 2011 року); VII Міжнародних Чичерінських читаннях «Світова літературна класика у “Великому Часі”» (Львів, Львівський національний університет імені І. Франка, 21 – 22 жовтня 2011 року); Науково-теоретичній конференції «Поліфонія української літератури» (Житомир, Житомирський державний університет імені Івана Франка, 15 лютого 2013 року); Міжнародній науковій конференції «Гендерні та постколоніальні студії у слов'янських літературах центральної, східної та південно-східної Європи. Діагностика. Ієрархії. Перспективи» (Миколаїв, Чорноморський державний університет імені Петра Могили; відділ україністики Інституту слов'янської філології Вроцлавського університету, 26 – 28 вересня 2013 року); Всеукраїнській науковій конференції «Біополітичний вимір літературних студій» (Миколаїв, Чорноморський державний університет імені Петра Могили, 15 – 16 квітня 2016 року); VI Міжнародній

науково-практичній конференції «Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст», присвяченій ушануванню пам'яті відомого українського поета, перекладача, літературознавця й правозахисника (Вінниця, Донецький національний університет імені Василя Стуса, 20 – 21 квітня 2018).

Публікації. За темою дисертації видано дві одноосібні монографії, опубліковано 35 статей, з яких 5 надруковано у виданнях інших держав, 17 – у фахових наукових виданнях за переліком МОН України та 13 – в інших виданнях (із них 34 – одноосібні).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел (638 позицій, із них 45 – іноземною мовою). Загальний обсяг дисертації (монографії) – 608 сторінок, з них 560 сторінок основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **ВСТУПІ** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано мету й завдання роботи, визначено об'єкт і предмет, теоретико-методологічну основу студії, її наукову новизну й перспективи.

У першому розділі «**ТЕОРЕТИЧНІ Й МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІРИКИ**» висвітлено проблеми гендерного літературознавства, пов'язані зі з'ясуванням його предмета, завдань, принципів та методології дослідження, зокрема й застосованої під час розгляду лірики, крім того, уточнено термінологію гендерного літературознавства, його генезу й специфіку функціонування в українській науці.

У підрозділі 1.1. «**Теоретичні основи, предмет вивчення, термінологічний апарат гендерного літературознавства**» розмежовано предметно-теоретичні засади гендерного літературознавства та феміністичної критики, що їх здебільшого нечітко розрізняють українські вчені. Визначено *принципи* гендерного вивчення літератури – ідеологічний нейтралітет та паритет щодо суб'єктів творчого процесу в аспекті їхньої статі. Іншими словами, гендерні студії літератури, на відміну від феміністичних із притаманним їм пріоритетом дослідження жіночої творчості під кутом викриття соціальної депривації жіноцтва, зорієнтовані на вивчення специфіки художнього втілення гендерного «менталітету» (творчого) суб'єкта, сформованого кореляцією його гендерної ідентичності, гендерного режиму культури й експлікованого в моделюванні ним картини світу. Відповідний цим принципам *предмет* гендерного літературознавства такий: 1) елементи поетики художнього тексту, референтні маскулінності / фемінінності як конфігураціям гендерної свідомості; 2) механізми реалізації гендерної свідомості в художньому тексті, що формують тип письма, відповідний маскулінності / фемінінності як поетикальним категоріям.

Теоретико-методологічну проблему становлять різні підходи до тлумачення поняття гендеру. Для гендерного літературознавства розуміння гендеру як соціально сконструйованого і /або біологічно зумовленого чинника ідентифікації авторської свідомості принципове, бо визначає керунок пошуку диференційних критеріїв маскулінної / фемінінної поетикальної стратегії – у гендерній культурі суспільства

чи в психічних підвалинах творчої особистості. Перевага психічного самовираження суб'єкта в ліричному переживанні світу, однак і факт впливу культурних патернів на його само- й світоусвідомлення зумовлюють доцільність розуміння гендеру в студіях лірики як *комплексу* соціальних, світоглядних (когнітивних, аксіологічних, екзистенційних, естетичних тощо), комунікаційно-рольових, психологічних, сексуальних установок особистості, що вмотивовує гендерно-психологічний ракурс вивчення ліричного тексту.

Термінологічною проблемою гендерного літературознавства є розмежування понять «жіноча література (проза)», «фемінна, фемінінна / маскулінна література (творчість)», «феміністична література», «феміноцентрична / андроцентрична література». Ця проблема спрямовує на глобальнішу – визначення критеріїв гендерної демаркації літературного продукту – стать автора, суб'єктивність (тип авторської / художньої свідомості) чи поетика тексту. Визначальними постають останні два критерії, діалектичний зв'язок яких у ліричному тексті досить відчутний, що надає операційну перевагу поняттям *фемінінної / маскулінної поетикальної стратегії* (ґрунтується на характері втілення гендерно маркованої ліричної рефлексії в текстовій структурі) та відповідної *техніки письма* (комплексу наративно-стилістичних засобів реалізації гендерних смислів). У художній структурі твору можуть сполучатися елементи маскулінної та фемінінної поетикальних стратегій та технік, превалювання однієї з них є підставою для гендерного маркування тексту, їхній баланс або латентність – ознака гендерно нейтральних (немаркованих) поезики / письма.

У підрозділі 1.2. «**Здобутки українських феміністичних та гендерних студій літератури**» висвітлено методологічну пов'язаність гендерного літературознавства з феміністичною критикою, чим умотивовано розгляд її основних здобутків – передусім у вивченні специфіки жіночого письма. Узагальнено дослідницькі засади феміністичної критики, у якій вирізняються рецепційно-інтерпретаційна ревізійністська стратегія «підозри» (теорія жіночого читання, феміністична деструкція патріархатного канону) та диференційно-креативна рефлексійна, зосереджена на обсервації жіночої суб'єктивності стратегія «співчуття» (гінокритичні теорії письма). Гінокритичні концепції жіночого письма (Е. Шовалтер, А. Колодни, Г. Сіксу, Л. Ірігаре, Ю. Кристевой та ін.) як поліфонічного, рефлексивного, до-раціонального, референтного жіночій тілесності й сексуальності дозволили не лише відрізнити його від чоловічого письма, а й виділити концептуальні риси останнього, що раніше затінялися його статусом універсального, полегшуючи в такий спосіб демаркацію гендерного типу поезики / письма в гендерному літературознавстві.

Здобутки європейської та американської феміністичної критики, проаналізовані й систематизовані в зарубіжних та вітчизняних студіях (зокрема В. Агеєвої, О. Бажан, Г. Брандт, Т. Дороніної, І. Жеребкіної, Н. Зборовської, А. Колодни, Т. Купцової, Т. Мой, О. Ромазан, І. Стешин, Е. Шовалтер, Л. Штохман), застосовувалися на українських теренах у 1990 – 2000-х роках, що збіглося в часі з розвитком на Заході гендерних студій і зумовило методологічний симбіоз феміністичного та гендерного підходів у більшості вітчизняних праць такої орієнтації. Їх доречно систематизувати за об'єктом дослідження, літературним

періодом, що вивчається, методологічним пріоритетом і ракурсом. Цінний матеріал для розвитку вітчизняного гендерного літературознавства дають студії С. Павличко, Т. Гундорової, В. Агеєвої, Н. Зборовської, О. Забужко, Л. Таран, С. Філоненко та ін.

У підрозділі 1.3. **«Методологія та методика дослідження гендерних засад поетики ліричного твору»** визначено методологічні засади розгляду лірики в гендерному аспекті. Основні з них такі: а) комплексне розуміння гендеру: урахування його не так соціальної, як психічної «компоненти», експлікованої і в ліричному переживанні; б) інтердисциплінарний підхід до вивчення вияву гендерної свідомості в ліричному творі, де перевага надається психоаналізу; 3) фокалізація типу письма, а не особи автора, що передбачає пріоритетність тексту та механізмів його породження, але не виключає чинник авторської суб'єктивності. Такі методологічні орієнтири зумовлюють звернення як до (психо)біографії, герменевтики, так і до постструктуралістської методології (дискурс-аналіз, теорія наративу, концептологія), психологічного методу та психоаналізу ((нео)фройдизму та архетипної критики), зокрема розімкнутого в діахронний культурно-національний вимір, що активує націологічний інструментарій постколоніальних студій.

Другий розділ **«МАСКУЛІННІСТЬ ТА ФЕМІНІННІСТЬ ЯК ПОЕТИКАЛЬНІ КАТЕГОРІЇ»** присвячено теоретичним проблемам демаркації основних категорій гендерології, їхнього переломлення в художньому (ліричному) тексті, окреслення їхнього «статусу» – маскулінність / фемінінність як *антропологічні константи* (феномени) визначають життєдіяльність особистості, а як *плинні дискурсивні конструкти* (вияви цих феноменів) – визначаються життєвою (соціальною) практикою. Різні когнітивні плани категорій маскулінності / фемінінності зумовлюють неоднозначність їхнього наукового тлумачення, суперечливість їхнього «контенту», репрезентованого, зокрема й у площині тексту. Актуальні для літературознавства дискурсивні параметри маскулінності експліковані за шкалою гегемонна – маргінальна (субординаційна), а фемінінності – нормативна (за патріархатною⁵ оцінкою) – аномативна. Ці параметри віддзеркалені в комплексі гендерних стереотипів та типажів, розтиражованих, зокрема, у масовій літературі. У ліриці частіше виражені константні аспекти маскулінності / фемінінності: гендерна ідентичність суб'єкта та відповідна їй психостратегія артикуляції (ліричного) переживання його буття-у-світі, зокрема й референції до Іншого, зведеного на архетипно-психічному рівні до материнської / батьківської фігури. Текстова переломлення названих аспектів формує зміст маскулінності / фемінінності як *категорій поетики*, що означають тип художньої свідомості, реалізований у відповідних поетикальних стратегіях та техніках письма.

У підрозділі 2.1. **«Гендерна ідентичність як формант маскулінного / фемінінного «коду» авторської свідомості»** йдеться про кореляцію гендерної «природи» автора тексту, презентованої в ньому художньої свідомості та гендерного типу поетики, у зв'язку з чим актуалізовано проблеми гендерного перфомену, стилізації, гендерної інверсії, трансгендерності. Гендерна ідентичність автора, а не його стать, визначає світоглядний фокус авторської свідомості, що в ліриці

⁵ Похідний від слова «патріархат» прикметник «патріархатний» точніше характеризує форму суспільного буття з доміантним чоловічим / маскулінним началом, ніж лексема «патріархальний», яка, крім того, означає «старовинний», «узвичаєний», «невибагливий».

внаслідок її родових особливостей часто зливається зі свідомістю ліричного суб'єкта-наратора, і складається зі статевої, статеворольової ідентичності, сексуальної орієнтації, психічної та соціокультурної (власне гендерної) ідентичності. Експлікація в ліричному тексті гендерної ідентичності залежить від: а) культурної легітимізації, статусу (престижу) літературної творчості чоловічого й жіночого авторства, що змушує камуфлювати, імітувати гендер; б) вікового «горизонту» авторської / ліричної свідомості (часто нерепродуктивний вік автора, його гендернорольовий інфантилізм чи «інфантильний перформенс» «стирають» маскуліні / фемініні ознаки художнього мислення); в) художньо заданої / мимовільної трансгендерної розбіжності ідентичності автора та ліричного героя.

Чільні елементи маскуліної / фемініної ідентичності на основі даних різнодисциплінарних джерел синтезовані у відповідних психогендерних профілях, диференційованих в основному на інструментальних і комунікативно-експресивних когнітивних, аксіологічних, акціональних патернах. *Маскулінному профілю* (а не особам чоловічої статі) притаманні орієнтація на підтвердження / підвищення особистого владного статусу, зокрема шляхом підкорення, перетворення світу, конкурування з претендентами на такий, а також мобільність, активність, «технологічний» модус мислення, потяг до гомосоціальності, проблематизація сенсу життя, індивідуальної свободи тощо. *Для фемініного психогендерного профілю* (не лише для жінок) характерні орієнтація на налагодження міжособистісних стосунків, споглядально-пасивна позиція до світу, а також цінність приватного, родинного, емпатійна солідаризація з природою, об'єктність авторцепції тощо. Психогендерні профілі скоординовані з маскуліним і фемініним психотипами та їхньою психоемоційною специфікою, відображеною, зокрема, у ліричному переживанні світу, і з наративною самопрезентацією суб'єкта ліричного тексту.

Психологічні відмінності маскуліності / фемініності, вагомі у творчій (ліричній) самопрезентації суб'єкта, осмислено в підрозділі 2.2. **«Маскулінна / фемінінна психоматриця та її роль у гендерному маркуванні ліричного переживання»**. Психоемоційна гендерна сегрегація вибудована на теорії континуальності й передбачає контамінацію маскуліних та фемініних психоелементів у (художній) свідомості, що оприявнюється в характері психоемоційної (ліричної) реакції на світ. Гендерна специфіка її вираження в тексті визначається за параметрами емоційної стриманості / розкутості, пріоритетного емоційного плану, самооцінки, емоційної моно- / поліхромності. Маскулінна психоемоційна (лірична) реакція стримана у вираженні меланхолійно-депресивних почуттів (через ризик оприявнення неприйнятної для маскуліного «іміджу» слабкості), натомість розкута в трансляції агресивно-деструктивних почуттів з неособистого приводу, а також психічних станів любовно-сексуального плану. Фемініні психоемоційні особливості ліричного переживання світу – емоційна відвертість у артикуляції емоцій і почуттів широкого спектра (туги, страху, тривоги (з особистих причин), емпатії, закоханості) – зумовлені, зокрема, притаманними фемінінному психотипу саморефлексивністю, тіснішими емоційними контактами в приватному просторі.

Психогендерний профіль та психотип скоординовані із глибинною маскуліною / фемініною «ментальністю», закоріненою в едипову психоматрицю.

У ній закладено базові екзистенційно-аксіологічні «координати» особистості: діалектика любові й ненависті, життя і смерті, гріха і провини, страху і бажання, уподібнення і розрізнення (з материнською / батьківською фігурами), садизму й мазохізму тощо. Названі дихотомії визначають, як відомо, зміст лірики з її інтимно-філософською домінантою. Амбівалентне синівське / дочірнє едипове ставлення до батька / матері є об'єктивним природним чинником, що впливає на гендерно-психічний (отже, і соціокультурний) диморфізм статей і визначає ідентифікаційну, референційну, світомоделювальну політику ліричного суб'єкта.

Гендерний план психоаналізу систематизований у підрозділі 2.2 на онто- й філогенетичних компонентах комплексу кастрації, садизму / мазохізму, нарцисизму, інцесту, репараційно-деструктивних імпульсів у фрейдистському (індивідуальному), аналітичнопсихологічному (трансперсональному) та суміжних з ними феміністичному, постструктуралістському трактуваннях. *Синівська* лібідозна прив'язаність до материнської фігури, страх залежності від неї і компенсаторні сепаративні імпульси, що орієнтують на ідентифікацію з батьківською (суперницькою) фігурою та на здобуття мужності, визначають інструментальний психогендерний профіль маскулінності. «Подвійний» об'єкт *дочірньої* любові – до матері й батька, слабкість інтенцій до розриву з ними, ідентифікаційна солідаризація з материнською фігурою констелюють комунікативно-експресивний фемінінний психогендерний профіль. Едиповий досвід, фенотипічно й соціокультурно закріплений за маскулінністю / фемінінністю, зумовлює гендерне маркування художнього мислення в аспекті дихотомії Я (суб'єктна авторецепція) – Інший (рецепція об'єкта) та актуалізованих у її межах смислових епіцентрів, що концептуалізують реалії: тілесності й тіла («свого» та «чужого»), сексуальності, материнської фігури (матері, батьківщини, природи), батьківської фігури (батька, Бога, лідера, закону), смерті, репродукції, а також ставлення до цих реалій, виражене через почуття любові, агресії, емпатії, страху, провини, заздрості, ревнощів, розчарування, образи та амбівалентні ситуації атаки – жертвопринесення, переступу – покарання, бажання – фрустрації.

У підрозділі 2.3. «Гендерно-психологічні маркери поезики / письма ліричного твору» увагу скеровано на розгляд гендерних елементів поезики ліричного тексту, що зумовлені суб'єктивними (енергетично-сублімаційним, комунікативним) і поетикальними (стильовими, передусім концептологічним та наративним) чинниками. Визначено, що найбільший потенціал трансляції гендерних смислів мають концептосфери, дотичні до інтимного життя ліричного суб'єкта: його характеру, психіки, життєвої реалізації, інтимних стосунків, фізіологічно-соматичного досвіду. Організація ліричного наративу частково реалізує засади маскулінного / фемінінного гендерлектів, що різняться за формою, засобами та метою комунікації, але також і естетико-стильові, жанрово-тематичні та інші особливості тексту. Гендерно маркована техніка письма ґрунтується на прийомах і засобах маскулінної / фемінінної комунікативно-наративної стратегії, її когнітивно-концептологічного контенту.

У третьому розділі **«ІДЕНТИФІКАЦІЙНО-РЕФЕРЕНЦІЙНА ПРЕЗЕНТАЦІЯ ЛІРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ: МАСКУЛІННА / ФЕМІНІННА ПОЛІТИКА»** проаналізовано гендерно-психологічний план художніх дискурсів тілесності й сексуальності як найрепрезентативніших «ідентифікаторів» маскулінного / фемінінного типів ліричної свідомості, виявлених у рецепції власної персони та (іностатевої) особи Іншого. Маскулінна / фемінінна ідентифікаційно-референційна політика обіперта на психофізіологічні константи суб'єктивності в їхній пов'язаності з нормами культури. Останні зумовлюють варіативність художньої презентації тілесних і сексуальних «смишлів» в українській ліриці ХХ століття. Однак її еволюцію за цей період визначити складно через нерівномірність розвитку маскулінного й фемінінного художнього мислення та мімікрії останнього під «універсальний» маскулічний «зразок». Крім того, тілесність і сексуальність – табуовані в народницькій та радянській культурі теми – не були повноформатно представлені в основному корпусі української лірики ХХ століття (хіба що в метафоризованому до невпізнаваності смисловому полі). «Прорив» у художньому осмисленні цих тем у ліриці останніх десятиліть, створеній у «добу філософської й соціокультурної реабілітації людської тілесності» (Л. Тарнашинська), істотно урізноманітнює форми їхньої поетикальної реалізації.

У підрозділі 3.1. **«Гендерно-психологічні особливості ліричного переживання тіла й тілесності»** проаналізовано ідентифікаційно-референційний план ліричної рефлексії тіла як «видимої» межі між Я та Іншим у вітчизняній поезії ХХ століття. Для репрезентованої в ній фемінінної ліричної свідомості характерне переживання об'єктності власного тіла як предмета заволодіння, приємних і / або руйнівних тактильних маніпуляцій Іншого (особи протилежної статі). Маскулінній ліричній свідомості властива суб'єктність у тілесній комунікації з Іншим. На мотивному рівні фемінінна й маскулінна стратегії реалізуються відповідно в чеканні / здійсненні доторків, пестошів, переживанні на власному тілі погляду Іншого / спогляданні тіла Іншої, офірування власного тіла / заволодіння тілом Іншої.

У фемінінному художньому мисленні власна особистість (душа) невід'ємна від тіла, що актуалізує рефлексію своєї зовнішності (тіла, рис обличчя, одягу, косметики), наприклад, у поезії К. Хаддад: *«Я третій день як граційна / (ну знаєте як воно буває / коли жінка вбирається в чорне / а вії підфарбовує в таємничий колір жалоби / тоді до її ста сімдесяти трьох / додаються ще 3-5-7 сантиметрів)»* («Киця»). Замилування власним видом переконає ліричне Я в «нормальності» й «конкурентоспроможності» власної фемінінності, що зафіксовано в широкому спектрі поезій О. Теліги, І. Жиленко, О. Пахльовської, К. Калитко та ін. З іншого боку, завищена оцінка жіночого тіла в патріархатній культурі викликає у фемінінного суб'єкта сучасної лірики (О. Забужко, В. Стах, Г. Осадко та ін.) контраверсійну негативізацію, знецінення власного (загалом жіночого) тіла. У маскуліній рецепції тіла Іншої в ліриці ХХ століття переважає наративна стратегія акцентуації його принад (рівень її «цнотливості» суттєво залежить від формату культури) часто із (прихованим) сексуальним бажанням. Зневага до тіла Іншої в маскуліній ліричній свідомості (переважно в поезії 1990-х років) зумовлена

негативізацією сексу (часом і жіночого начала як такого) з різних психічних та культурних причин.

Маскулінна / фемінінна стратегії концептуалізації одягу різняться за мотивацією: для фемінінної ліричної свідомості він постає «продовженням» тіла, власного Я, тому й самоцінним об'єктом рефлексії, виразником настрою, (роз)ідентифікаційної політики, як у поезіях Л. Повх, Т. Зарівної, Г. Осмолівської, Т. Мельник, Б. Матіяш та ін., а для маскулінної – жіночий одяг сигніфікує («метонімізує») образ Іншої, має семіотично-символічне кодування (як-от: весільний, жалобний, національний одяг). Деталі чоловічого одягу зрідка фігурують у ліриці в символічному значенні, наприклад: вишита мамою сорочка означає реставрацію світу дитинства, національного світу у віршах А. Малишка, Д. Павличка, В. Голобородька, Я. Павуляка; штани – у Є. Плужника, І. Драча, капці – в А. Кичинського репрезентують приватний простір – або затишний, або, навпаки, безперспективний. У сучасній ліриці, наприклад В. Махна, А. Бондара, О. Коцарева, одяг здебільшого рефлексується без гендерного маркування. Розрізняється в гендерному плані художня імплементація мотиву роздягання / споглядання голизни, що реалізує ексгібіціоністські (для фемінінного психотипу) та скопофілічні (для маскулінного) бажання.

Об'єктність, нарцисизм фемінінного переживання власної тілесності актуалізують смисловий код дзеркального відображення (превенція погляду Іншого), що реалізується, зокрема в поезіях Н. Лівицької-Холодної, Л. Палій, Н. Шейко-Медведевої, О. Забужко, у мотивах віддзеркалення в очах коханого, «оприсутнення» через Його сприйняття, споглядання власного образу в люстрі, через фотооб'єktiv. Ефект «дзеркального» роздвоєння виникає в розвитку мотиву нетотожності Я істинного та відображеного, що фемінінна свідомість сприймає з різним ступенем депресивності. Він високий у рефлексії ліричного суб'єкта власного старіння, що конгруентне особистісному знеціненню. Болісна фіксація старіння тіла притаманна фемінінній техніці письма, вона оприявнюється в поезіях Н. Лівицької-Холодної «Дощове», «Крик в порожнечу», І. Жиленко «Осінь. Скрипка», «Інтер'єр із дзеркалом», С. Йовенко «Час», Г. Крук «Жінка надрізує вени...» та багатьох інших. Маскулінній ліричній авторецепції депресогенна фіксація вікових змін власного тіла властива значно менше. Переживання старіння кореспондує, зокрема в окремих поезіях Б. Лепкого, Б. Олійника, В. Базилевського, Л. Талалая, з мотивами плинності часу, наближення смерті, здобуття мудрості, відродження себе в нащадках, втрати «інструментального» (сексуального) потенціалу; часом факт старіння наративізується в іронічному тоні, як у віршах О. Ірванця «Юркові, самому собі й Вікторові. Саме в такій послідовності», Т. Федюка «Вже нікому ці двері...» та ін. У маскулінній ліричній свідомості рецепція старіння Іншої викликає то співчутливу, то зловтішну реакцію. Останню транслює і феміноцентрична лірика 1980-х, у якій об'єktivізовано за маскулінним «сценарієм» непривабливу в старості чоловічу тілесність.

У гендерно-психічному плані розрізняється й наратив хвороби. Конгруентний слабкості, старінню й смерті, він у фемінінній техніці письма відвертіший, ніж у маскулінній, де переважно камуфлюється іронічним тоном, ретроспекцією тощо. Травмованість власного тіла оприявнюється у фемінінному наративі, натомість у

маскулінному – мотиви деструкції, катування, руйнації чужого (чоловічого) тіла відтінені натуралістичними образами, експресивною або, навпаки, позірно беземоційною інтонацією, як-от: *«Котилася, як кавун, голова з гори, / як кавун, кривава людська голова»* (В. Голобородько «Голова»).

На реалії світу в ліриці часто профілюється чоловіча / жіноча соматика відповідно до названих раніше стратегій. У маскулінізації навкілля (часто стихій, рослин, небесних світил, урбаністичного простору) – переважно через актуалізовані «інструментальні» якості (силу, витривалість, надійність, упертість, снагу до перетворення тощо) – експліковані гендерно-психологічні ідентифікаційні стратегії маскуліної ліричної свідомості. У фемінінній техніці письма на довікілля екстрапольована жіноча або статево не конкретизована тілесність, яка постає не об'єктом споглядання й бажання, а додатковим екзистенційним «полем». Для фемінінної техніки письма двоспрямована метафоризація природи й власного (жіночого) тіла актуальніша, ніж для маскуліної, що зумовлено більшою «інтегрованістю» фемінінного Я в природу. Цим зумовлена й більша емпатія фемінінного наратора щодо зруйнованого «тіла» природи / світу. У маскуліному наративі виразніші деструктивні інтенції щодо нього.

У підрозділі 3.2. **«Маскулінна та фемінінна стратегії переживання сексуальності в ліриці українських митців ХХ століття»** маскуліну / фемініну сексуальну політику протиставлено як активну / пасивну з відповідним суб'єктним / об'єктним статусом учасників сексуальної комунікації. У ліриці маскулінна референційна сексуальна політика реалізована в трансляції переживання тілесного оволодіння жінкою-як-Іншою через доторк до її тіла, поцілунки. Фемінінна психосексуальна політика пасивно-очікувальна. Евфемічний образ чоловічих рук – знак сексуальної «інструментальності» – зображується як агент дії суб'єкта в маскуліному наративі та як атрибут ліричного персонажа-коханця – у фемініному (де має як позитивну, так і негативну, пов'язану з гвалтуванням, деструкцією, конотацію). Маскулінний сексуальний наратив часто екстеріорний, уникає інтимної відвертості або метафорично кодує її (цикл «З античних мотивів» О. Стефановича, «Лук» та ін. поезії Д. Павличка), розмиває конкретику сексуального досвіду (цикли «Подорож по коханнях», «Любов у трьох часах» Б. Бойчука), переводить в іронічний план (карнавальна творчість Ю. Позаяка, «Філологічні студії любові», «Кохання в кавунах» Г. Осадко). Фемінінний сексуальний досвід, культурно табуований до останніх десятиліть, наративізовано переважно в сучасній українській ліриці (збірки «Перелесниця» В. Коваленко, «Оголена самотність» О. Мудрак, а також окремі поезії Л. Таран, Г. Крук, М. Савки та ін.) з високим ступенем інтимної відвертості.

У маскуліній ліричній свідомості сексуальні взаємини сприймаються як екстенсивне «заволодіння» партнером, що завищує оцінку «інструментальних параметрів» сексу (потенції, частотності актів), водночас провокує «виконавчу тривожність» і позірне самознецінення, актуалізує змагальну мотивацію сексу як полювання, боротьби, що веде до знеособлення об'єкта бажання як трофея (виразно – у поезії А. Кичинського «Мисливець») або до його негативізації як підступного, легкодоступного (тому нецікавого). Превенція ворожості сексуального об'єкта дає «карт-бланш» притаманній маскуліній сексуальності агресивності,

художньо вираженій, зокрема, через концептосферу мілітарності («*Моя ерекція – бог війни...*» (Д. Лазуткін)). Легка доступність об'єкта хіті актуалізує в маскулінній ліричній свідомості брутално-зневажливі інтенції, стимулює девальвацію сексу й сервільної (спроституйованої) фемінінної сексуальності (уособленої в образі жінки легкої поведінки в українській до- та пострадянській ліриці, а також відтіненої мотивом «серійності» сексуальних об'єктів). Колоніальна травмованість національної маскулінності виявляється в «комплексі сутенера», оприявленому в ліриці в (іронічному) переживанні гордості від гідно оціненої чужинцем сексуальної привабливості національного жіноцтва, та в «комплексі Розумовського» – реалізованому в реваншистському оволодінні жінкою сильнішого суперника (обидва «комплекси» зафіксовані, зокрема, у карнавальній поезії Ю. Андруховича – «Листи в Україну», «Арія Олекси Розумовського»).

«Серійність» об'єктів, на які скеровано хіть, гонитва за сексом зумовлюють прерогативу проміскуїтету в маскулінній сексуальності («комплекс Казанови»), що відображена в ліриці з хизуванням, рідше іронією, але в екстеріорній, герметично-метафоричній техніці письма. «Зворотним боком» схильності до проміскуїтету є аскетичне гальмування сексуальності під впливом як психічних, так і соціальних чинників, що реалізується, наприклад, у поезіях «Душа-пустка» Г. Чупринки, «Любов – то завжди є нещастя...» Ю. Липи, «Роза», «Дзвонар» Т. Осьмачки та ін. через розвиток мотиву гріховності плотської любові, протиставлення платонічного та сексуального потягу.

У маскулінній та фемінінній ліричній свідомості відтворення ситуації гвалтування цензурується. Екстеріорні картини гвалтування транслуються в маскулінному наративі, зокрема поезій Г. Шкурупія «Знасилювання», П. Тичини «Пляж», О. Стефановича «Лісун», без видимої солідаризації наратора з гвалтівником чи жертвою, але не без зв'язку з маскулінною екстенсивно-агресивною сексуальною хіттю. У фемінінній ліричній свідомості, попри гетеродієгетичний наратив, як-от у поезії Л. Таран «Підлітком вона задихалася від нападів астми...», відчутна солідаризація наратора з жертвою гвалтування; ситуація насильства асоціативно пов'язана з мотивами смерті та втрати цноти. Останній у своєму розвитку актуалізує семантику деструкції тіла як своєрідної ініціації й амбівалентну реакцію ліричного Я – страх, відразу, нетерпіння, оприявнюючи віктимно-мазохістські нюанси фемінінної психіки.

У фемінінному художньому мисленні сексуальність інтерпретується передусім як тілесна «комунікація» з партнером «на рівних». Наративізоване відчуття тактильної насолоди за розмитості конкретної сексуальної мети визначає характер взаємин з партнером, ширше – зі світом. Фемінінна сексуальна політика, зорієнтована на моногамність, на єдність сексуальних, репродуктивних і матримоніальних цілей, романтичного й сексуального бажання, знайшла своє відображення в ліриці, переважно сучасній (С. Жолоб, Н. Поклад, Л. Кульбак, Л. Голота, Д. Рудик). У фемінінній техніці художньої деталізації тактильних, запахових нюансів сексуального збудження експліковане складне синтетичне переживання хіті-страху-тривоги-насолоди-ніжності-болю, що символічно окреслене у феміністичній літературі як *jouissance*. Трансляція цього переживання у фемінінному наративі про секс часто заступає «подієвий ряд» (як-от у поезії «Нерпа

ночі...» Г. Крук). Висока селективність, емоційність сексуально-любовної комунікації корелюють у фемінінній ліричній свідомості з почуттям ніжності до партнера, що унеможлиблює його знеособлення чи вираження агресивних, змагальних інтенцій щодо нього. Девальвація сексу у фемінінному художньому мисленні мотивована патріархатною депривацією, фрустрацією, неможливістю поєднати сексуальне й любовне почуття. Репродуктивна мета фемінінної сексуальності провокує артикуляцію в ліриці мотивів поглинання, заповнення «ємності» (лона), «вологою» (сіменем), «розкриття» назустріч, що метафорично кодують фемінінне коїтальне бажання, часто імплементоване в прагненні зачаття, рефлексоване, зокрема, і як чужорідна інтервенція в тіло (такі смисли виразно оприявлені в поезіях Н. Білоцерківець «Жодне кохання не щастя, тим більше оце...», Л. Таран «Любовні пси»). У фемінінній ліричній свідомості авторефлексія психічних нюансів сексуального досвіду здійснюється за посередництвом метафоричного коду танцю («Баляда про маску на карнавал» В. Вовк, «Коротка історія танцю» М. Савки, «Танець» Д. Рудик), музики («Блюз», «Я – саксофон-гермафродит...» Л. Таран), природи («Вишневий клей» Л. Таран, «Тремтить ряска...» та ін. поезії В. Коваленко), а також через трансгресію / стилізацію чоловічого сексуального нарративу (цикл «Колекція коханок» Л. Таран, вінок сонетів «Соломонові ночі. Апокрифи» М. Кіяновської та ін.).

Трансгендерні смисли в українській ліриці представлені обмежено. Вони простежуються безпосередньо – через нарративізацію гомоеротичного переживання ліричного суб'єкта – лише в збірках А. Кримського «Пальмове гілля» (1901) та О. Барліга «Насолода уявної смерті» (2012), відстань між якими – понад століття. Вираження гомоеротичного бажання в цих збірках має маскулінний та ювеніальний відповідно відтінок. Унікальний в українській літературі прецедент «трансгендерного перфоменсу» – гомосексуальна любовна лірика Е. Андіївської, у якій поетично репрезентовано засади маскулінної (у циклі «перекладів» творів вигаданого нею грецького поета Арістодімоса Ліхноса, уміщених у її збірці «Риба і розмір» (1961)) та геронтологічної (у циклі «перекладів» знов-таки вигаданого перського поета Халіда Хатамі у збірці «Хвилі» (2002)) творчості. Квір-ідентичність Іншого збуджує ліричну рефлексію в окремих текстах І. Малковича, І. Шувалової, С. Жадана.

У четвертому розділі **«ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЛІРИЧНОГО ПЕРЕЖИВАННЯ СИНІВСЬКОГО / ДОЧІРНЬОГО СТАВЛЕННЯ ДО МАТЕРІ / БАТЬКА ЯК ОСНОВИ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ Й СВІТОМОДЕЛЮЮЧОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ХХ СТОЛІТТЯ»** розглянуто ідентифікаційні й світомоделювальні гендерно-психологічні стратегії художнього мислення, базовані на едиповому досвіді синівських / дочірніх стосунків із материнською / батьківською фігурами та проєкції цього досвіду в інтимно-родинну, громадянсько-патріотичну, релігійно-культурну смислові сфери. Концептуалізація рефлектуючої свідомості й світу навколо неї здійснюється за едиповими параметрами: Я (як батько / як мати) – світ (батько / мати). Природно зумовлена та культурно скорегована маскулінна / фемінінна диференціація цих параметрів є об'єктивним критерієм гендерно-психологічної типологізації поетичного мислення та техніки письма.

Розгляду психогендерних варіантів реалізації в українській ліриці минулого століття ставлення до материнської фігури (власне матері, жінки, природи, України) присвячено підрозділ 4.1. **«Концептуалізація материнської фігури в маскулінній / фемінінній ліричній свідомості крізь призму едипової психоматриці».** У маскулінній ліричній свідомості рефлексія синівсько-материнських стосунків значно актуальніша (переважно через напружену маскулінну едипову ситуацію суворого тамування сильного лібідозного потягу до матері), художньо імплементована в спектрі від любовного обоження до зневажливого знецінення. У поезії В. Підпалого, В. Симоненка, М. Фішбейна, В. Стуса та багатьох інших митців домінанта любовно-репараційного синівського почуття до матері, підтримувана й культурною традицією, зумовлює ідеалізацію, сакралізацію її образу, вияв готовності їй служити, жертвувати собою задля здобуття її любові, водночас межує із страхом / бажанням «розчинитися» у «світі» матері, повернутися до первинного симбіозу з нею. Названий психоконфлікт інспірує й експлуатований у культурі архетипний образ «наджінки» – богині, чарівниці, феї, розвиток мотивів захоплення якою, служіння й поклоніння якій, страху перед якою відрізняє маскулінний нарратив, наприклад, у поезіях М. Вороного «Мавзолей», «Блакитна Панна», а також у низці віршів О. Зуєвського зі збірки «Золоті ворота». Фігура «наджінки» уособлює й душевний вимір (Аніму) ліричного Я – особливо в переживанні платонічної (куртуазної) любові до недоступної обраниці без надії на її відповідь. У материнській фігурі «наджінки»-Богородиці освячено жертовно-любовні стосунки матері й сина за умови усунення фізичного батька, відповідні маскулінним едиповим фантазіям, модифікованим у ліриці, зокрема П. Тичини, Юрія Клена, Л. Кисельова, Є. Маланюка, С. Жадана, у властивому епосі культурному полі.

У маскулінній ліричній свідомості лібідозні едипові амбіції трансформуються в рефлексію гармонійних стосунків сина й матері, утілену, зокрема, у мотивах її турботи про нього, її жертвності й «вірності», гордості досягненнями сина. Вони перебувають у смисловому епіцентрі поезій О. Олеся, Д. Фальківського, В. Свідзінського, В. Симоненка, В. Стуса, Ю. Липи, Б. Олійника, І. Малковича та ін. і реалізуються, зокрема, у нарративній формі інтимного діалогу матері з сином. Відчуття материнської любові (віддзеркалення синівського лібідо) відтінено в маскулінній ліричній свідомості ситуацією героїчної загибелі сина, що дає, крім іншого, сатисфакцію його едиповій фрустрації. У ліриці П. Тичини, Д. Фальківського та інших митців названий психічний план накладається на історичну, національно-політичну ситуацію революції, війни. У поезіях В. Чумака «Сьогодні ходив на могилу матусі...», А. Малишка «Мамо, я хочу поговорити з вами...», у циклах «Матері» Б. Бойчука, «Сиве сонце моє» Б. Олійника, у «Квартеті із Реквієм» Вадима Лесича та ін. виплеск лібідозних синівських почуттів до матері легітимізує ситуація її старості, смерті.

Домінанта ворожо-деструктивного ставлення ліричного суб'єкта до материнської фігури, насажена едиповим синівським сепаратизмом, провокує її знецінення, демонізацію, брутально-іронічні випадки проти неї. Компроміс між лібідозним потягом і культурним, психоеволюційним примусом роз'єднатися з материнською фігурою часто виокреслюється через «розщеплення» її образу на

благодатну (Щедру Матір) і лиховісну (Матір Каструючу), відповідно до первинних механізмів захисту. Ліричне вираження синівської ворожості до матері здебільшого культурно цензурується й камуфлюється архетипно-міфологічною символікою, імперсональним нарративом, перенесенням негативу на аналоги її образу (долю, смерть), як, наприклад, у поезіях В. Свідзінського «Аби заснув, приходиш крадькома...», Д. Павличка «Жаль», Ю. Липи «Балада».

У превенції жорстокості, підступності, смертоносності жінки в маскулінному художньому мисленні активізовані деструктивні синівські імпульси й страх матеріної помсти. У поезіях М. Семенка, М. Рильського, Юрія Клена, Д. Павличка, Б. Олійника та ін. розгортання мотиву бажаної розлуки з коханою інспіроване синівськими сепараційними інтенціями та прагненням реваншу. Маскулінна стратегія збереження душевної незалежності від коханого об'єкта й легкої розлуки з ним компенсаторно втілена й у ліриці жіночого авторства (виразно – у поезіях «Лист», «Ти не найкращий!», «Листя скрізь!», «Вихолоне недопита кава...» О. Слоновьовської). Компромісна синівська стратегія сепаруватися від материнської фігури, але й зберегти любовний зв'язок з нею актуалізує розвиток мотивів платонічної (отже, «безпечної» для ліричного суб'єкта) любові до жінки, відмови від її сексуальної пропозиції. Ця маскулінна стратегія кореспондує з християнською етичною вимогою цнотливості, з куртуазною етикою, тому легко артикулюється в тексті.

У фемінінній ліричній свідомості материнський образ концептуалізований переважно з репараційно-ідентифікаційною метою. Едипове почуття дочірньої ворожості здебільшого лишається «за кадром» – не лише через культурну норму вшанування матері й материнства, а й через психічну потребу ідентифікації з материнською фігурою, що стимулює її репарацію (через трансляцію почуттів провини, розкаяння, ніжності, що поглиблюється в ситуації старіння, смерті матері), солідаризацію з нею. У поезіях О. Шалак, П. Плитки-Горицвіт, Л. Кульбак, Л. Голоти, Н. Поклад, В. Малишко, М. Савки позитивне ставлення до материнської фігури експліковане мотивами тривання душевного зв'язку з матір'ю / бабусею, наслідування її долі під впливом ідентифікаційної фемінінної політики та патернів культури. Образ бабусі – значущий у фемінінній ліричній свідомості, бо звільнений від едипової суперницької ворожості до матері, утілює чільні фемінінні ідентифікаційні орієнтири; насажений архетипом Баби-Відунки, він уособлює цінність житейської мудрості.

Вираження фемінінної едипової неприязні до матері (через заздрість і суперництво) у ліриці культурно притлумлене, але все ж наявне, зокрема у віршах «Осінні листи II» Л. Палій, «Душа пила з гіркого джерела...» С. Жолоб, «Царівна-лисиця» А. Малігон, у мотиві фрустраційної (фертильної) загрози, смисл якого закодовано в онейричних образах-символах, часом спрофільовано на аналоги материнської фігури, наприклад, воду («Вода навпаки» Л. Кульбак), дерево («Горіхові очі моєї матері...» О. Сандиги). Страх материнської атаки відлунує й у розвитку мотиву суперництва за любов чоловіка (батька). Цей страх корелує у фемінінній ліричній свідомості з віктимним відчуттям «третьої зайвої» в коханні, реставрує едипову образу й ревності («Непевні тіні...» Л. Кульбак, «Уявляєш» Н. Давидовської, «Равлики та жуки» А. Малігон та ін.) і часом компенсується

солідаризацією ліричної героїні із суперницею («Дві жінки, дві сльозини...» С. Йовенко, «Давній жіночий мотив» Л. Голоти). Фемінінна техніка наративізації програвної позиції, мазохістського самоприниження в любовних стосунках ліричної героїні артикулює дочірнє (едипове) ставлення до материнської фігури як ворожої та водночас близької.

Українській художній культурі притаманна фемінізація / матеріалізація докільця. Маскулінна референційна політика сакралізації, уславлення материнської фігури, служіння / жертвопринесення їй, а також її негативізації (знецінення, демонізації), сепарації від неї актуальна й у вираженому в українській ліриці ставленні до її чільних аналогів – природи, хати, землі, Вітчизни. У фокусі маскулінного художнього мислення образ землі наділений материнськими репродуктивними, сексуальними функціями, переломленими й у міфомотиві ієрогамії (в едиповому плані – шлюбу батьків) – центральному в поемі «Щороку» О. Олеся, поезіях «Земля натхненна», «Одкровення світла» В. Кордуна. У матеріалізованій образ землі в маскулінній ліричній свідомості (оприямиеній, зокрема, у поезіях «Поворот» М. Драй-Хмари, «Спасибі», «Люди – прекрасні...» В. Симоненка, «Забилосся серце вишні...», «Земля навколішках...» Т. Мельничука, «Вереснева земля», «Ессе homo!» В. Стуса) без психічних і культурних перепон інвестуються синівські лібідозні бажання, а саме: «запліднювати» землю, бути з нею, біля неї, повернутися в її лоно, що тотожне психічному регресу в смерть-небуття. Прагнення злитися з рідною землею-матір'ю метафорично прочитується в «комплексі Антея» маскулінного ліричного суб'єкта. Агресивно-деструктивні випадки проти материнської фігури землі / Землі в українській ліриці посилюються після 1960-х років переважно у зв'язку з психоеволюційними проблемами національної маскулінності. Для фемінінної ліричної свідомості характерна солідаризація з образами землі, природних об'єктів у їхній репродуктивно-материнській іпостасі відповідно до ідентифікаційної стратегії фемінінної едиповості.

Образом-аналогом материнської фігури у вітчизняній ліриці ХХ століття є Україна. Маскулінна поетикальна стратегія профілювання едипового синівського почуттєвого спектра любові-ворожості на ставлення ліричного суб'єкта до матері-України поглиблена й колоніальним ресентиментом. Проблематизоване в ситуації вибору між субординаційним приниженням перед сильнішим чужинцем (еквівалентним у ліричній свідомості архетипу Лихого Каструючого Батька) та приреченою на поразку помстою за наругу над колонізованою Україною ставлення до неї зумовлює в маскулінному художньому мисленні компенсаторну ідеалізацію (репараційний варіант) або негативізацію (деструктивний варіант) її образу. У ліриці доби революції й громадянської війни компроміс між цими варіантами було знайдено в розщепленні образу Вітчизни на «поганий» (дореволюційний) і «хороший» (радянський), як у творах «Україні» В. Еллана-Блакитного, «Юніє», «Моя Україна» В. Сосюра. В українській радянській поезії (В. Сосюра, М. Рильський, П. Тичина, А. Малишко) допускалася лише ідеалізація образу рідної землі й то за певних історичних умов, як-от: ейфорія перемоги над фашизмом, хрущовська відлига. В еміграційній ліриці Є. Маланюка, Юрія Клена, О. Тарнавського образ України часто викликав амбівалентну, зокрема й негативну,

реакцію суб'єкта-наратора, загострену його почуттям провини перед покинутою батьківщиною. У ліриці 1960 – 1980-х років В. Симоненка, М. Вінграновського, В. Стуса, Т. Мельничука, П. Гірника рецепція України більш індивідуалізована, розгортається в широкому спектрі (едипових синівських) почуттів від любові до відчуження. Зі зняттям моральних табу, карнавалізацією культури, інфантилізацією національної маскулінності в ліриці 1990 – 2000-х років О. Ірванця, Н. Гончара, А. Бондара, Т. Федюка, І. Андрусика посилюються деструктивні синівські інтенції щодо материнської фігури України. Баланс між лібідозними та деструктивними едиповими імпульсами, скерованими на образ України-матері в ліриці, залежить від колоніальної ситуації, яка є додатковим зовнішнім важелем впливу на маскулінну психіку, а також від трансформації культурних норм, зосібна щодо трансляції патріотичних почуттів. Дочірнє ставлення до материнської фігури України зрідка артикульоване в ліриці, йому властиві емпатія до неї і солідаризація. Часто в патріотичній ліриці жіночого авторства експлуатується маскулінна техніка вираження ставлення до Вітчизни.

У підрозділі 4.2. **«Маскулінна / фемінінна стратегії художнього втілення едипового ставлення до батьківської фігури»** окреслено гендерні відмінності трансляції в ліриці ставлення до батька у зв'язку з психічними особливостями маскулінної / фемінінної едипової ситуації. У ліричній свідомості фігура батька потрапляє у фокус дочірніх лібідозних інтенцій та синівського амбівалентного ставлення з (імплицитною) ворожістю, але й ідентифікаційною солідарністю.

Фемінінній стратегії художнього відтворення позитивних батьківсько-дочірніх стосунків, зокрема в поезії В. Малишко, Л. Кульбак, О. Романчук, М. Ревакович, А. Малігон, притаманна любовна емоційна палітра, відтінена жалем і тугою в разі втрати батька. У маскулінному наративі про смерть батька мінорний почуттєвий спектр урівноважено мотивом продовження сином його справи. Інтроекція образу батька в Супер-его актуалізує почуття провини й страху у ставленні до нього, що транслюються, зокрема, у циклі М. Йогансена «Іще одна ніч», поезії В. Стуса «Сто чорних псів прогавкало. Сто псів...». Позитивізація батьківської фігури в маскулінній ліричній свідомості реалізує ідентифікаційну політику маскулінності – уподібнення до батька та його заміщення передусім у продовженні його справи, що активує в тексті мотив спадковості чоловічою лінією, редуплікацію батьківської фігури в образах предків, як в окремих поезіях В. Кашки, І. Малковича, Л. Костенко, М. Влад.

У фемінінному наративі під тиском культурної цензури лібідозні почуття до батька профілюються на його аналоги – маскулінізовані об'єкти навкілля типу лісу («Пісня лілії» Х. Алчевської), саду («Виходжу в сад, він чорний і худий...» Л. Костенко), божества («Золотим сліпим дощем» Н. Кащук, «Пан і Панна» С. Короненко). Подібне профілювання в маскулінній ліричній свідомості реалізує ідентифікаційні завдання. Запобіжені в ліриці неокласиків, «пражан», а також поетів 1960 – 1970-х років батьківські образи воїнства (часто козацтва, його гетьманів, ватажків опришків) та духовних лідерів (письменників, філософів, князів Київської Русі, славних і воїнською доблестю), з якими ліричний суб'єкт солідаризується в справі служіння Україні зброєю і словом. Найбільший ідентифікаційний потенціал в українській ліриці має образ Т. Шевченка як

Духовного наставника, Пророка, Мученика: маскулінна лірична свідомість проектує на нього синівські побожно-шанобливі (як у творах Б. Лепкого, Є. Маланюка, С. Гординського, І. Драча та багатьох інших), а також батькоборчі прагнення (окремі тексти М. Семенка, О. Влизька, карнавальної поезії 1990-х), «визначає» свій національний (і маскулінний) «статус».

Батьківські іпостасі духовного лідера, Учителя, Мученика зливаються в маскулінній ліричній свідомості в образах Христа, Його пророків, апостолів. Постаць Христа часто концептуалізується в ракурсі Його стосунків з Богом-батьком: ліричний суб'єкт солідаризується з Христом-як-Сином, зокрема й у плані колоніальної віктимності, приреченості на жертву, прагне розділити з Ним його високий статус Месії, як-от у низці поезій В. Стуса. У художньому виокресленні образу Христа в Його стосунках з людством, щодо якого Він набуває статусу Батька-патрона, часом акцентовано мотив Його (неоціненої) жертви («Христос» О. Стефановича, «Христос» С. Гординського, «Подорож з учителем» Б. Бойчука), що межує з дискредитацією Його образу як страхітливого («Вино і хліб...» В. Кашки), не-маскулінного (слабкого, покійного Батьковій волі, розіп'ятого – «кастрованого»), наприклад, у поезіях О. Сливинського «Вода (Бог у деталях)», «Yesus Christ». У фемінінній ліричній свідомості образ Христа через відсутність ідентифікаційного «інтересу» малопродуктивний.

У маскулінній ліричній свідомості амбівалентне ставлення до Бога-як-батька інспіроване синівським едиповим досвідом, хоча його вираження в тексті корегується моральними / релігійними культурними нормами. За позитивного ставлення до батьківської фігури Бога експліковані готовність ліричного суб'єкта-слухняного сина підкоритися Йому (як у циклі «Верховна престольність» В. Барки, поезіях «Благословен, розгорнений просторами...» Ю. Липи, «Розмова» С. Гординського), а також його самознецінення перед Усевишнім як «блудного», але розкаяного сина («Серпень» Є. Маланюка, «Втеча» О. Тарнавського, «Палять листя» В. Кашки та ін.), його очікування заслуженої Божої карі (у поезіях «Різдвяне», «Завіса тайну віддала...», «Великоднє» О. Стефановича, «Апокаліптичне» С. Гординського). Негативне, батькоборче ставлення до Бога в маскулінній поетикальній стратегії виражене в розвитку мотивів непослуху Його волі, повалення божества (референтних, зокрема, темі антиколоніальної боротьби з імперією як аналогом негативного батьківства), викриття Його жорстокості, злочинності, безсилля, байдужості до людей, Його неповноцінності, недолугості, божевілля (в окремих зрілих поезіях В. Стуса, а також текстах поетів 1980-х). Маскулінна техніка знецінення Бога, Його діянь у глумливому, панібратському ставленні до Нього ліричного Я (переважно в поезіях останніх десятиліть, позначених кризою батьківського національного характеру) конгруентна батьковбивству.

На батьківську фігуру Бога у фемінінній ліричній свідомості профілюється дочірня лібідозна енергія й концентрується в мотивах Божого захисту, турботи, віри в Його піклування, а також в інтимно-родинному, часто без субординаційної дистанції, молитовно-сповідальному характері наративу, зокрема й у формі довірливої розмови з Творцем, як у поезіях І. Жиленко «Осінь. Нічна музика», «Любов», збірках Н. Стефурак «Сакральний простір: листи до Бога», М. Кіяновської «Дещо щоденне», Б. Матіяш «Розмови з Богом». Ніжно-інтимне, часом і дитинне

ставлення ліричного героя до Бога-як-батька реалізує психічну мету реставрації дочірньо-батьківської гармонії. У фемінінній техніці письма артикулюються слабкість, залежність ліричного Я від Божої волі, почуття вдячності Йому («Молитва» та ін. зрілі поезії Н. Лівницької-Холодної, «Київські дзвони (псалом)» Н. Шейко-Медведевої тощо) та емпатії до Нього («Дитяча кімната», «Здрастуй, любове» Г. Осадко). Сподівання на захист Бога-батька увиразнене в мотивах Його співприсутності, споглядання за життям героїні (як-от: «...*Дивиться Бог крадькома, / Як мене вітер веде...*» (Н. Степула)). Перспектива Божого-батьківського нагляду активізує тривогу ліричного суб'єкта поезій «Жінка (фотосесія)» Н. Шейко-Медведевої, «О, як ми кохались...» Л. Голоти, «Постедемське» Г. Осадко та ін. з приводу відповідності Його волі, отже, й утрати Його любові, зокрема й через інтимні взаємини з коханим, що набувають смислу «зради» Бога-батька. Така почуттєва палітра відтінена, наприклад, у поезіях В. Вовк «Дарунок», О. Луцишиної «На кожен звук реагуєш холодом...», О. Степаненко «Листи Геро» скерованим на Бога любовно-сексуальним бажанням, закамують релігійним екстатичним почуттям. Дочірні едипові стратегії профілюються у фемінінній ліричній свідомості й на стосунки з коханим (проекція батьківської фігури) у мотиві добровільної офіри йому. Батьківська фігура Бога у фемінінній ліричній свідомості негативізується внаслідок фрустраційної образи, що витікає з презумпції батьківсько-дочірньої гармонії й виражається в почуттєвій градації від легкого розчарування, розгубленості до відчуження, страху в мотивах сумніву в Божій могуті й благості, недовіри до Його захисту (в окремих поезіях Н. Шейко-Медведевої, О. Сандиги, Г. Крук, І. Новіцької) за збереження родинно-інтимного характеру батьківсько-дочірніх взаємин.

Маскулінна поетикальна стратегія рефлексії негативних батьківсько-синівських стосунків наснажена едиповою синівською ворожістю до батька як суперника, карної сили й нюансується емоційними відтінками агресії в безпосередньому осуді, глумливому знеціненні, висміюванні батьківської фігури, яка «інкарнована», окрім образу Бога, в образах державних лідерів, політичних діячів, літературних авторитетів тощо. В українській дисидентській ліриці Т. Мельничука, В. Стуса та ін. синівське батькоборство сфокусоване на образах радянської партноменклатури, Й. Сталіна, зрідка В. Леніна. Значно ширше експліковане в ліриці синівське ставлення до письменника-авторитета, на образ якого, окрім пієтету, скеровано й батькоборчий негатив. У маскулінній техніці його трансляції активовано підтекстовий смисл «стати замість батька і перевершити його», знівелювати його зверхність, звести до власного «рівня», а також застосовано широкий арсенал прийомів вираження агресії до батьківської фігури, глуму над нею.

Культурне табу притлумлює радикальне знецінення образу батька у вітчизняному письменстві, однак у ліриці часів революційних та національно-визвольних змагань експлуатувався мотив суперництва батька й сина як ідеологічних супротивників (наприклад, у вірші «Зійшлись обоє на багнетях...» Д. Фальківського), крім того, під «прикриттям» ретроспекції артикулюється едипова ворожість до батька наратора-маленького сина («Під моїм вікном...», «Берізка»

П. Тичини, «Все поруч» І. Малковича). У маскулінній ліричній свідомості ворожість часом кодується в мотиві «зчужілості» батька й сина – вітчима й байстрюка.

У підрозділі 4.3. **«Специфіка вираження батьківського почуття до дитини в маскулінній / фемінінній ліричній свідомості»** висвітлено гендерно-психологічні відмінності оприявлення в ліриці батьківського / материнського ставлення до дитини у зв'язку з едиповою психосимптоматикою та чинними культурними нормами. У фемінінній ліричній свідомості любовно-ніжне почуття до дитини переважно не залежить від її статі й життєвих досягнень, однак ставлення нараторки-матері до сина все ж вирізняє гордість, самовдоволення (в окремих поезіях Г. Гордасевич, Л. Кульбак). Фемінінна техніка проєкції на образ сина почуттів до чоловіка, до батька реставрує в тексті відповідну едипову психоматрицю.

У маскулінній ліричній свідомості ставлення ліричного героя-батька до своєї дитини виразно залежить від її статі: до дочки ліричний герой, наприклад, у поезіях М. Драй-Хмари «Лист до Оксани», «Маленькій Оксані», В. Свідзінського «Вже ані словом, ні співом...», Ю. Андруховича «Її пальтечко радісне й червоне...» ставиться з любов'ю та ніжністю, прагне її захистити, оточити турботою, переносить на її образ лібідозні почуття до матері (виразно – у віршах «Матері», «Вечірне» В. Підпалога); у ставленні до сина ліричного героя, зокрема в поезіях М. Рильського «Грибок», «Медитація» та ін., у циклі «Синові» Юрія Клена, вірші «Кирпатий барометр» В. Симоненка, окремих текстах В. Стуса, помітні повчання, субординація, очікування гідного спадкоємства. Зрідка наративізується почуття суперництва ліричного суб'єкта з нащадками, як у поезії «Фото з синами» Б. Бойчука. Незважаючи на більшу готовність транслювати ніжні почуття до дочки, маскулінний наратор часто бачить у народженні сина, його гідному зростанні сенс власного життя (відсутність сина болісно переживає ліричний герой низки поезій Т. Мельничука). У маскулінній ліричній свідомості гідне продовження сином справи батька є «умовою» його любові-гордості, крім того, взаємини батька й сина уособлюють патріархатну наступність поколінь. Культурно табуйована трансляція почуттів суперництва, ненависті батьків до дитини фактично виключає їхню експлікацію в ліриці.

У п'ятому розділі **«ГЕНДЕРНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ВТІЛЕННЯ СЕНСОЖИТТЄВОЇ ПАРАДИГМИ «ЖИТТЯ – СМЕРТЬ» В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ»** розглянуто специфіку маскулінної / фемінінної художньої реалізації сенсожиттєвих пріоритетів, зокрема й ставлення до власної творчості як одного з них, а також до смерті. Фемінінне / маскулінне художнє осмислення сенсу життя, його евдемонічних стимулів, а також танатальної перспективи пов'язане з психогендерними профілями й гендерною культурою.

У підрозділі 5.1. **«Фемінінна специфіка художнього осмислення сенсожиттєвих стимулів і перспективи смерті»** окреслено фемінінну інтерпретацію в українській ліриці ХХ століття сенсожиттєвої парадигми, яка актуалізує ціннісний «ланцюг»: дитинство – особистісне становлення – осягнення самості (душі) – любов / шлюб – материнство – рід – природа – дім – смерть. У його основу покладено вітальну сенсожиттєву установку, опосередковано зумовлену

фемінінною едиповістю, а саме – меншою конфліктогенністю з батьківськими фігурами, що консервує лібідозні почуття особи (до батька, потім до обранця), посилюється ідентифікацією з матір'ю. Утілена в ліриці вітальна сенсожиттєва парадигма кореспондує з особливостями фемінінного фенотипу, передусім з комунікативно-експресивними життєвими пріоритетами, з наближенням до природи в її репродуктивному плані, а також із засадами чинної гендерної культури, що закріплюють і легітимізують інфантильні, нарцисичні, мазохістські психічні імпульси фемінінності, концентрацію її життєвих завдань у приватній, любовно-матримоніальній сферах.

Вітальні домінанти фемінінної ліричної свідомості виявляються в поезіях Л. Костенко, І. Жиленко, Л. Кульбак, Л. Голоти, Г. Осадко й багатьох інших у розвитку мотивів краси, первозданної чистоти доквілля, в емоційній, ідентифікаційній солідаризації з природою (за образом якої стоїть материнська фігура), передусім з її репродуктивною потенцією, у ситуації піклування про все живе, у переживанні емпатії до природних реалій. Позитивна аура відрефлексованого естетичного й репродуктивного потенціалу доквілля та солідаризація з ним – потужний евідемонічний (і сенсожиттєвий) стимул у фемінінній ліричній свідомості.

Вітальний орієнтир фемінінного художнього мислення експлікований у переживанні причетності до створення нового життя, в артикуляції материнського досвіду, зокрема вагітності, у концептуалізації ніжного, турботливого ставлення до дитини, комунікації з нею (зокрема в поезіях Л. Кульбак, І. Жиленко, Я. Сенчишин, Н. Білоцерківець, Л. Скирди, Г. Петросаняк, І. Малковича), а також у розвитку мотиву нереалізованого материнства (К. Оніщук, Т. Винник, А. Позднякова). Сенсожиттєвий стимул материнства концептуалізується в образі нащадків (М. Пригара «Онуки», Г. Гордасевич «Вірш для нащадків»), що кореспондує і з позиціонуванням ліричної героїні себе як родоначальниці / ланки роду, і з її любовно-протекційними, ностальгійними почуттями до родини, часом і до України як «макророду», зокрема у віршах Г. Кирпи «Всього-на-всього день», Н. Білоцерківець «Дитинство», «З листопадних небес...», Н. Шейко-Медведевої «Своя держава (стара знімка, 1926 рік)», Л. Повх «Пороги», «Столи», циклах Г. Турелик «У тім селі», «Мандри української душі». Фемінінна техніка ревізування родинних світлин, наприклад у поезіях Г. Тарасюк «Сімейний портрет 1948 року», О. Пахльовської «Фото 1945», Б. Матіяш «Родина», оприявнює емпатійний зв'язок ліричного Я з родом. Натомість у маскулінному варіанті ліричного осмислення власного роду («Чоловік у спортивному костюмі» В. Кашки, «Родовід» В. Лучука, «І засміялась провесінь...» Л. Костенко, «Рядок з автобіографії» О. Забужко) суб'єкт не відчуває себе його репродуктивною ланкою, ідентифікує себе як продовжувача родинної справи.

Сенсожиттєва цінність роду актуалізує у фемінінній ліричній свідомості рефлексію дитинства, дівочтва як важливої ланки особистої історії ліричної героїні поезій О. Слоньовської, О. Забужко, Д. Рудик, Я. Сенчишин, Г. Осадко, К. Оніщук та ін., умотивовуючи інфантильність її самопрезентації, насолоду емоційного «повернення» у світ дитинства, зокрема й для реставрації, обсервації «витоків» власного Я (у маскулінному наративі подумкове повернення в дитинство переважно

наснажене регресивним бажанням любовного возз'єднання з матір'ю). У фемінінній техніці обсервації дитинства практикуються опис ліричним наратором власного дитячого образу, мнемонічний наратив.

У фемінінному художньому мисленні евдемонічним і сенсожиттєвим стимулами є любов, у ліричній рефлексії якої в поезіях Лесі Українки, С. Жолоб, С. Йовенко, О. Забужко, Г. Чубач, М. Кіяновської, К. Калитко, І. Новіцької, Н. Пасічникта багатьох інших акцентовані її серйозність, важливість, що відтінені мотивами «самовтрати», жертвності ліричного Я в коханні, болісної розлуки й чекання на коханого. Сенсожиттєву, евдемонічну значущість любові оприявнює фемінінна наративна стратегія спогадів, мрій, фантазій про неї. Дефіцит любові проблематизує у фемінінному мисленні самотність як відсутність комунікативного кола – коханого, родини, дитини (як у зрілих поезіях Н. Лівіцької-Холодної, М. Тарнавської), актуалізує наративну стратегію солідаризації ліричної героїні із самотніми жінками («Мій ненаписаний роман» Л. Голоти, «Уздвж алеї...» С. Йовенко). Позитивнішим, ніж переживання самотності-покинутості, є бажаний для фемінінної ліричної свідомості стан усамітнення як «шляху до себе», що корелює із прагненням самозаглиблення, з авторефлексивністю фемінінного фенотипу – *«Я не самотня. Просто я одна, / Я гостя самотності і тиші»* (Л. Голота). Фемінінна техніка «реверсу» до глибин власної душі, а також до значущих віх особистої історії, таких як дитинство, кохання, шлюб, материнство, актуалізує ретроспективно-мнемонічний (спогади), інтроспективний (сон, фантазії, мрії) наратив, зокрема, у поезіях М. Ревакович, Л. Скирди, Н. Стефурак, Я. Сенчишин, Н. Степули, концептуалізує мовчання як практику інтроверсії. У фемінінному світовідчутті, оприявненому в текстах названих поетес, повернення до психічних першоджерел, до душі рятує від життєвих страждань, зумовлює стан ескапічного задоволення, релаксації, а реставрація позитивних моментів власного минулого, саморефлексія дають відчуття щастя. Останнє для фемінінної (ліричної) свідомості часто виступає смислом життя, що передбачає його концептуалізацію в тексті у зв'язку з названими раніше аспектами художнього самопізнання, сенсожиттєву проблематизацію його відсутності, ретроспективну / фантазійну акцентуацію щасливої пори власного життя. Приватний простір (дім, сад) також є евдемонічним (і сенсожиттєвим) стимулом у фемінінному художньому мисленні, «матеріалізує» фемінінну суб'єктивність, часто асоціюється з родиною і світом дитинства. Фемінінна техніка експлуатує концептосферу домашнього побуту, кулінарії, городництва.

Фемінінна специфіка художнього осмислення смерті кореспондує в чималому корпусі поезій з рефлексією любовного переживання, що підкреслює його сенсожиттєву значущість. (У маскулінній ліричній свідомості ця кореляція оприявнює страх перед любов'ю й бажання її уникнути, а часом – й інфантильне бажання померти, щоб покарати кохану особу.) Комунікативно-експресивний профіль фемінінності зумовлює художнє осмислення перспективи смерті у зв'язку з «непотрібністю» ліричного суб'єкта Іншому, зокрема й через фізичне старіння, хворобу, як у поезіях В. Вовк «Баляда про маску на карнавал», Г. Турелик «Сон», М. Матіос «Овеча сльоза», Т. Мельник «Кицики» та ін. Наснажена фемінінною едиповою енергією фантазія про смерть як злиття з батьківським (Божим) началом

або як повернення в материнську плерому задля нового народження. Завершення життя у фемінінній ліричній свідомості сприймається відносно спокійно як відповідна Божому замислу закономірність – так у поезіях Н. Шейко-Медведевої, Г. Гордасевич, І. Жиленко та ін. У фемінінному наративі артикулюються спогади / фантазії про смерть як значущий факт в особистій історії ліричної героїні, що часто пов'язаний з її дитинством, любовними взаєминами, як-от у віршах «До мене смерть приходила вві сні...» Я. Сенчишин, «Зістарілася смерть моя зі мною...» Л. Голоти, «Гербарій» Н. Білоцерківець, «Гладіолуси» С. Луцишиної, а також болісне переживання смерті іншої людини («Кофта» Л. Повх, «Ковдра» С. Луцишиної, «В ніч, коли випав сніг...» Н. Новікової), дитини («Лейкемія» Г. Осмоловської).

У підрозділі 5.2. **«Маскулінна стратегія художнього втілення сенсожиттєвої парадигми»** визначено маскулінний варіант художнього осмислення сенсу життя й перспективи смерті, ґрунтований на екзистенційно-ідентифікаційних засадах (зокрема, «ініціаційній» життєвій програмі з її основними стимулами – утвердженням маскулінного потенціалу в реалізації амбіцій по-батьківськи владарювати над світом-як-Іншим і так урятуватися від страху, породженого конфліктогенними взаєминами з батьківськими фігурами й спроектованого на світ). Смерть у маскулінній свідомості проблематизована в екзистенційному ключі як героїчна загибель у бою (передусім у ліриці доби воєнних протистоянь), при цьому нерідко експліковано ідентифікаційний ідеал полеглого воїна-героя. У солідаризації із загиблим ліричний суб'єкт переживає (танатичну) тривогу, захват, часом жаль через недооцінену героїчну самопожертву; маскулінний наратив про смерть на полі бою сповнений натуралістичних подробиць деструкції тіла, відзначається констатативною беземоційною інтонацією («Нас тільки сотня...», «Одна нога в стременах...» Д. Фальківського, «Цвіли суниці з-під листків...» М. Йогансена, «Фронтовик розказує» В. Затулівітра тощо). У фемінінному наративі ситуація смерті на полі бою експонована інакше – на емоційному тлі емпатії, суму, жалю. У маскулінній художній свідомості, представленій у поезії В. Сосюри, Ю. Дарагана, О. Веретенченка, С. Гординського, спогади / фантазії про участь / загибель у бою виражають тугу за героїчним ідеалом. Його девальвація однак стає відчутною в ліриці кінця ХХ – початку ХХІ століття (до 2014 року) у зв'язку із суспільно-культурною трансформацією національної маскулінності. Маскулінне художнє осмислення смерті як наслідку відмови від протистояння, поразки в боротьбі й, отже, усунення від життя (як у поезіях «Коли я вмер, – забув, не знаю...» О. Олесь, «Кінцесвітне», «Недобре», «Подивися туди...» О. Стефановича, «Процесія» Б. Бойчука, «Поетам розстріляного Відродження» Ю. Гудзя) сигналізує про дефіцит маскулінного характеру, натомість сприйняття смерті як способу уникнути поразки в боротьбі (поема «Потоки», «Пісня» В. Стуса) – про його профіцит. Проблематизація боротьби в смисловому полі смерті в українській ліриці еміграції 1920 – 1930-х, дисидентства безпосередньо пов'язана з травматичним для маскулінності провалом національно-визвольних проєктів.

Захисна маскулінна психостратегія відмови від життя, самоусунення від активної боротьби виявляється в нарцисично-мазохістському переживанні ліричного суб'єкта жалості до себе в перспективі власної смерті, що знаходить утілення в мотивах його (не)оплакування іншими, самотньої кончини в безлюдді,

суїциду, зафіксованими в ліриці декадансу, збірці «Панахидні співи» П. Тичини, творах Г. Чупринки, В. Сосюри. Рефлексія можливої смерті спонукає до ревізії прожитого життя, до завищеної оцінки досягнень, зокрема й творчих. Ескапістська рефлексія смерті як повернення до материнської плероми в супроводі амбівалентних переживань нетерпіння й страху реалізує едипові синівські регресивні (у плані становлення маскулітності) імпульси в текстах В. Свідзінського, Т. Осьмачки, В. Підпалога, В. Стуса, В. Голобородька та ін. У чималому корпусі поезій материнським «протосвітом», до якого ліричний герой прагне повернутися в смерті, уявляється рідна земля, мала батьківщина, уся Україна.

У маскулітній (ліричній) свідомості танатальний-як-кастраційний страх сконцентрований у мотиві деструкції тіла, у деталях його відокремлених частин, ран, крові, експресивно відтінений болем, гнівом, тривогою, як у поезіях «Катарсис війни» Вадима Лесича, «На вітрі палає осика» В. Стуса, «По колу» С. Сапеляка. Часто цей ініціативний психокомплекс виражений імпліцитно в знаках солідарності із закатованими, загиблими героями, а, наприклад, у поезіях «Колісниця» Т. Осьмачки, «Розмова сердець» М. Бажана, окремих творах зі збірки «Палімпсести» В. Стуса – через проєкцію танатальної деструкції на довілля. Переживання (само)руйнації в маскулітній ліричній свідомості корелює зі станом розототожнення суб'єкта із собою в перспективі власної смерті, як-от: *«Бо все не так. Бо ти не ти, / і не живий»* (В. Стус).

У маскулітній «версії» художнього осмислення смерті й проблематизації пошуку життєвого сенсу, зокрема в поезіях В. Свідзінського, Ю. Гарнавського, Б. Олійника, В. Базилевського, В. Кашки, І. Малковича, актуальна песимістична, самодевальвуюча рефлексія неунікненності кінця, безслідного зникнення, нереалізованого життєвого покликання, що оприявнює дефіцит сенсожиттєвих стимулів – екзистенційний вакуум (В. Франкл), танатальну загроженість маскулітності. Часом вони компенсуються вірою ліричного суб'єкта в нескінченність власного існування, наприклад, у К. Москальця («Це навіть не вірш...»), П. Вольвача («Жовтими іскрами, товченим склом...»), детрансценденцією смерті, виведеної в побутовий план («Елегія для Урсули», «Південно-Західна залізниця» С. Жадана, «Ми – останній вагон...» О. Сливинського, «Показати клас показати клас» А. Бондара й інші твори останніх десятиліть).

Через проблематизацію смерті як випробування, ініціативі актуалізовано екзистенційно-інструментальну сенсожиттєву установку маскулітності на силове утвердження інтересів у боротьбі, війні, бунті тощо. Маскулітна техніка письма широко експлуатує концептосфери війни, зброї, воїнської сили, психоемоційну палітру агресивності, прийоми динамізації наративу, зокрема в художніх ситуаціях бою, воєнного / революційного заворушення, терору (революційна поезія 1920-х років, еміграційна лірика Є. Маланюка, Ю. Липи, С. Гординського, тематично орієнтована на національний реванш), у трансляції непримиренності до класових «ворогів» (радянська лірика 1930 – 1940-х). Під тиском удаваного пацифізму радянської ідеології апологія війни в материковій українській поезії від 1940-х була можлива лише в антифашистському ключі. Художнє відтворення картин війни – і то давніх часів – давало простір для імплементації маскулітних цінностей у творчості «пражан» – О. Ольжича, О. Лятуринської, Є. Маланюка, С. Гординського. Однак

частіше в українській ліриці війна концептуалізується як різко негативна й руйнівна (у поезіях 1914 – 1920-х років Б. Лепкого, текстах О. Веретенченка, Л. Костенко, Т. Мельничука та ін.). У фемінінній поетичній картині світу війна зазвичай відсутня, аксіологія безглуздої війни контрастно відтінює у фемінінному наративі вітальні цінності, як у «Баладі про війну, про землю і діток» Л. Кульбак, віршах «Сійся-родися...» М. Влад, «Заклинання» Г. Тарасюк, «Люди пристрасті» Н. Білоцерківець.

Сенсожиттєвий пріоритет боротьби в маскулінній ліричній свідомості кореспондує з мотивами очікування поразки, переслідування, розгорнутими на психоемоційному тлі тривоги, ганьби, наснаженими едиповим кастраційним страхом, поглибленими колоніальною упослідженістю національної маскулінності («Коли затихнуть двері...» П. Филиповича, «Ми на камінь поклали мечі...», «Осінні пси Карпат», «Маріє» В. Герасим'юка, «Мазепа (Туга пам'яті)» С. Сапеляка). У маскулінній ліричній свідомості ситуація протистояння нерідко профілюється на доквілля: на маскулінізовані явища природи (часто – на образи вітру, Дніпра), на топос дороги тощо.

У ліриці 1960 – 2000-х помітна тенденція переосмислення боротьби / війни як сенсожиттєвого пріоритету, що зумовлена колоніальною «втомою», імперським «вихолощенням» національної маскулінності й виражена, зокрема, через скептичне, іронічне ставленні до цих форм соціальної практики, як в окремих творах П. Гірника, А. Кичинського та ін. Зворотну тенденцію відродження ідеалу борця провокують катастрофічний для маскулінності брак героїчного й утрата маскулінного сенсожиттєвого стимулу (ця тенденція зафіксована в поезіях «Мова йде про туман...», «Альпіністи» І. Козаченка, «Сиджу собі...», «Що вже нам питати: хто ми? Де ми?...» І. Павлюка та творах інших митців).

У маскулінній ліричній свідомості сенсожиттєвий стимул боротьби / випробування конкретизується в мотивах / ситуаціях мореплавства, кораблетрощі, морської битви з її маскулініними «атрибутами» – мотивами ризику, героїчної смерті, подорожі в невідоме, підкорення природної стихії, образами гомосоціального «братства» моряків і батьківської фігури капітана, наприклад, у поезіях «Туман», «Рейд», «Балада про контрабанду» О. Влизька, «Дні і ночі шумів океан...», «Пісня про капітана» О. Веретенченка, у циклі «Кочегари» С. Жадана та ін. Тема мореплавства актуалізує в маскулінній ліричній свідомості дискурс Одиссеї, конкістадорів, зокрема, у творчості М. Зерова, Юрія Клена, Б. Рубчака, Б. Щавурського. Сисловою гранню дискурсів Одиссеї та Енеїди в українській поезії є близькі маскулінній ліричній свідомості мотиви блукання та повернення на рідні терени, що наснажені едиповим досвідом боротьби та примирення з батьком, а також відчуттям колоніальної «бездомності».

Маскулінний сенсожиттєвий стимул завоювань, мандрів, відкриттів віддзеркалений у ліриці в семіозисі активного руху, художнє втілення якого фокалізує маскулініні якості – силу, завзяття, цілеспрямованість. Цінність активного руху концептуалізована в образі дороги (як-от у поезії В. Симоненка «Перехожий»: *«Як він ішов! / Струменіла дорога, / Далеч у жадібні очі текла»*), зокрема й дороги в широкі світи, у мотиві «дромоманії», що вирізняє зосібна поезію М. Семенка, Юрія Клена, С. Жадана. Факт відсутності дороги, як і безруху, є симптомом сенсожиттєвої дезорієнтації в маскулінному художньому мисленні, наприклад, у

віршах «Пересіялася дорога...» П. Гірника, «Від'їзд. Парк Шевченка» Т. Федюка та інших текстах останніх десятиліть. У маскулінній ліричній свідомості потяг до мандрів кореспондує із ситуацією втечі як уникнення силового протистояння та як пошуку свободи від різного типу соціальних зв'язків.

Ситуація віддалення від дому в маскулінній ліричній свідомості конкретизується в мотиві вигнання (з буквального смислом в емігрантській ліриці М. Ореста, Т. Осьмачки, С. Гординського та ін., з метафоричним смислом дезорієнтованого психічного стану – у материковій ліриці переважно 1980-х років). Цей мотив актуальний і в осмисленні теми єврейства, наприклад, у поезії Д. Фальковича, Б. Щавурського. Експлуатується й корелятивний мотив повернення вигнанця на батьківщину, часто поглиблений анти-, постколоніальними смислами. У ширшому значенні ситуація повернення з мандрів (як терену випробування) додому (у материнсько-батьківський простір) у позитивному варіанті переконує ліричного суб'єкта-переможця в його життєвому успіху, у негативному – програшному – варіанті сигналізує про втрату ним життєвої мети.

Інструментальна сенсожиттєва парадигма переломлюється в маскулінній ліричній свідомості в мотиві активної (силової), спрямованої на перетворення, освоєння світу інтервенції: наприклад, у поезії М. Семенка «Бажання»: *«Чому не можна перевернути світ? / Щоб поставити все догори ногами? / Це було б краще. По-своєму перетворити»*, а також у мотивах будування, майстрування за допомогою знарядь, технічних приладів («Чавун», «Ліс» М. Йогансена, «Будова» М. Рильського, «Місто» О. Тарнавського). Концептосфера техніки ширше експлуатується в маскулінному наративі (особливо футуристичної та сучасної урбаністичної лірики). У соцреалізмі мотив будування означає й творення нового суспільства, й індустріальне підкорення природи (виразно – у М. Рильського: *«І ти, людино, в себе у ногах / Побачиш постать гордої природи»*). Ідея підкорення світу конкретизується в маскулінній ліричній свідомості в мотивах його (наукового) пізнання, інтелектуального освоєння («Загуб мотор у високості...» Л. Мосендза, «Місто» О. Зуєвського).

Маскулінна сенсожиттєва орієнтація на перетворення світу концептуалізується в силі, фізичному потенціалі як складових ідеалу маскулінності, спроектованого на суб'єкта й довкілля, зокрема, у поезіях М. Семенка, Д. Загула, П. Тичини, «пражан», І. Драча та ін. Культ молодості, сили, снаги притаманний соцреалістичному ідеалу трудівника-борця, репрезентованому в поезії П. Тичини, М. Рильського 1930-х років. Настрої безсилля, втоми, зневіри, зафіксовані в ліриці Є. Плужника, М. Ореста та ін., маркують у маскулінній ліричній свідомості сенсожиттєву поразку. Художньо відтворений фізичний потенціал ліричного суб'єкта кореспондує з його життєвою практикою – землеробством, косінням, ковальством, мисливством, рибальством, а також зі спортом – переважно футболом.

Маскулінному поетичному мисленню притаманна драматизація пошуку життєвого сенсу внаслідок неочевидності «результатів» життя (неможливої репродуктивності), необхідності «доводити» маскулінність, що проблематизують реалізацію життєвого призначення. Про її провал сигнализують мотиви непотрібності, знудженості, безсенсовості, безвиході, поширені в ліриці 1970–1980-х років.

У підрозділі 5.3. «**Маскулінні / фемінінні особливості ліричної рецепції творчості як актуального сенсожиттєвого стимулу**» йдеться про гендерну специфіку авторефлексії поетичного дару, що значною мірою залежить від престижу творчої діяльності в суспільстві. Творча практика не суперечила ідеалу гегемонної маскулінності в епохи, коли мала високий статус, а митець наражався на ризик (перша половина ХХ століття включно з 60 – 70-ми роками). Тоді поетична творчість, що сприймалася як своєрідна форма випробування, давала владу над масами, тому концептуалізувалася в маскулінній ліричній свідомості як гідне заняття; водночас маскулінне панування в царині поетичної творчості витісняло з її мейнстріму фемінінний контингент. Девальвація престижу поетичної творчості наприкінці століття спричинила маргіналізацію маскулінного й поширення фемінінного елемента в цій сфері, відбилася на художньому осмисленні сенсожиттєвої значущості поезієтворення. Гендерний «колерит» оприявнений як у художній концептуалізації поетичної творчості крізь призму її загальнолюдського та національного призначення, так і в ідентифікації ліричного суб'єкта себе як поета / поетки на тлі усвідомлення власних творчих завдань.

У маскулінній художній свідомості 1920-х поетична творчість осмислюється як рупор пролетарської революції, яку оспівує поет-робітник, трудар, борець («Привіт Дем'янові» В. Еллана-Блакитного, «Різні мотиви» Д. Загула), як філігранне, елітарне мистецтво («Pro domo», «Самоозначення» М. Зерова, «Морозе! Ти – душа парнаського співця» М. Рильського) у конфронтації з віджилим символістсько-декадансовим уявленням про творчість як безнадійне поривання чужого юрбі поета-страдника до ідеалу («Поет» Г. Чупринки), його втечу в ілюзорний світ (поезія В. Свідзінського), а також з епатажно-волюнтаристським розумінням мистецтва футуристами. У всіх цих концепціях однак утверджується статус митця як особливого своїм обдаруванням і соціальною значущістю на догоду маскулінним амбіціям ліричного суб'єкта. Програмовість і декларативність поезій 1920-х про роль і функції творчості зумовлені передусім прагненням їхніх авторів захистити свою позицію, нерідко в доволі агресивний спосіб. У цій ідеологічній літературній борні поети реалізували маскулінне тяжіння до боротьби, суперництва, до повалення «батьківського» авторитету митців попередньої епохи (ці інтенції характерні для маскулінного осмислення творчості й у подальшому). Жоден жіночий голос у цій суперечці не звучав, жодна фемінінна концепція поезії в ній не фігурувала. Монополія соцреалістичного методу в мистецтві припинила ці літературні й критичні «перегоні», утвердивши єдину концепцію поезії як ідеологічного речника радянського режиму.

У другій половині ХХ століття (у ліриці українського зарубіжжя – від 1920 – 1930-х років) експоновано низку концепцій поезії в межах художньої ревізії творчих (і сенсожиттєвих) завдань ліричного суб'єкта. Маскулінні елементи домінують у концепціях поезії як боротьби, зокрема, у текстах Є. Маланюка, С. Гординського, поезії як деміургії у творах М. Бажана, Б.-І. Антонича, Є. Маланюка, М. Ореста, як форпосту правди й справедливості, наприклад, в А. Малишка («Поезія»), Л. Костенко («Не треба думати мізерно...»). Фемінінні цінності превалюють в уявленні про поезію як утвердження цінності життя, зокрема і як аналог материнства (у текстах Б. Криси, Н. Білоцерківець, Л. Повх, І. Жиленко,

Л. Кульбак), як спосіб самозаглиблення, як інтимне «оголення» життя серця й віднайдення внутрішньої свободи, зокрема, у віршах М. Шунь, Я. Сенчишин, Г. Тарасюк. Самоідентифікація фемінінного ліричного суб'єкта, який обсервує власне творче покликання (переважно в радянській українській поезії 1960 – 1980-х), часом розщеплена між нормативним образом фемінінності, у який не вписується творча практика, та фемініною роллю поза патріархатним «законом», що зумовлює смислове зближення поетичної творчості й вільного кохання, магії та експлікацію в тексті образу поетеси-гетери, відьми, жриці (як у віршах «Коли йдеш по житті...» Г. Паламарчук, «Діти божі – земні поетки...» Н. Стефурак, «Булані, чалі, білі, вороні...» Л. Голоти). У фемінінній ліричній свідомості поезія постає полем душевної комунікації («Я так люблю...» Г. Світличної, «Опівночі, коли вже тіло спить...» Л. Голоти), сприймається крізь призму тілесно-сексуальних конотацій, як-от: *«випуклі сліди слів на тілі»* (Г. Крук), *«між словом і тілом – нікого»* (С. Луцишина).

Маскулінна техніка письма продуктивніше (і предметніше), ніж фемінінна, проектує на поезію деперсоналізовані (соматичні) гендерні ознаки. Образ поетичного слова часом маскулінізується («Напис на книзі віршів» Є. Маланюка, «Вірші не потрібні нікому...» І. Драча), але частіше – фемінізується: поезія «зображується» як «прекрасна дама», якій куртуазно служить поет, як повія, як сестра чи подруга.

Гендерно диференційована самопрезентація ліричної свідомості як творчої за шкалою: гегемонія – маргінес для маскулінної авторефлексії та норма – девіація – для фемінінної. Маскулінна лірична свідомість схильна підкреслювати, вихваляти, перебільшувати рівень і унікальність власного поетичного обдарування (так чинить ліричний наратор у поезіях В. Сосюри, М. Семенка, Є. Маланюка, В. Базилевського та ін.) або, навпаки, знецінювати власні здібності, що переважно породжено амбітністю, а також протестом проти змін суспільного статусу поетичного мистецтва («У дужих дні...», «Їх меншає...» Є. Плужника, «Я» Ю. Тарнавського, «Посвідчення» І. Калинця та ін.). Творча «імпотенція» проблематизована в маскулінному художньому мисленні, де «виконавча тривожність» підсилена претензією на лідерство, силу, владу або й кризою цих маскулінних якостей в останні десятиліття, як у текстах Т. Федюка, В. Махна, Н. Федорака, В. Цибулька, І. Лучука. У фемінінній ліричній свідомості творча практика не вихваляється, а виправдовується. Часто лірична героїня відмовляється від неї через соціальну стагнацію, через несумісність з жіночою роллю або констатує ці причини як перешкоди для її творчого самовираження (такий смисл транслюється в поезіях М. Пригари, Л. Палій, О. Сенатович, Н. Шейко-Медведевої, Т. Зарівної, О. Забужко, О. Луцишиної), але буває, що вона зачудовується, тішиться свої поетичним даром (у низці віршів Л. Кульбак, С. Короненко).

У **ВИСНОВКАХ** узагальнено результати проведеного дослідження.

Вивчення літератури крізь призму гендерного виміру буття людини ґрунтується на розробленні гендерної типології поетики художнього тексту абстраговано від статі автора, феміністичної ідеології. Використання інтердисциплінарного поняття гендеру в літературознавстві актуалізує широкий методологічний інструментарій, та для дослідження гендерно-психологічних

аспектів лірики ефективним є психоаналіз у тих його аспектах, що стосуються маскулітного / фемінінного едипового досвіду, його деструктивно-репараційних інтенцій, які закладають підвалини ідентифікаційної, референційної (ставлення до Іншого), світомоделювальної й сенсожиттєвої політики суб'єкта, переломлених у маскулітних / фемінітних домінантах художнього світовідчуття.

У вивченні лірики є перспективним розуміння маскулітності та фемінітності як антропологічних констант, що впливають на формування й (художнє) вираження суб'єктивності, а не як дискурсивних конструктів, породжених соціокультурною політикою. Демаркація маскулітної / фемінітної психогендерних профілів проводиться по лінії інструментальності – експресивності з відповідним їм набором цінностей, пріоритетів, життєвих практик, не суперечить розмежуванню маскулітної / фемінітної фенотипів, що формуються на маскулітній / фемінітній едипових психоматрицях і визначають гендерно-психологічну специфіку художньої свідомості, зокрема концептуально-інтенціональні особливості ліричного переживання та техніку його втілення в тексті. Психічна заданість і здобутий психогендерний профіль скеровують багаторівневий процес гендерної ідентифікації, відображений у ліричному тексті в кореляції свідомості автора й ліричного суб'єкта. Названі рівні психогендерності конгруентні маскулітності / фемінітності як поетикальним категоріям – деперсоналізованим й аналітично окресленим типам художньої свідомості.

В українській ліриці ХХ століття психогендерна специфіка виявляється в переживанні тілесності з позиції об'єктності / суб'єктності. Фемінітна лірична свідомість презентує власне Я як (тілесний) об'єкт тактильного й візуального заволодіння Іншого. Маскулітна лірична свідомість утверджує суб'єктність шляхом маніпуляцій з тілом Іншої, уникає візуалізації тіла суб'єкта-наратора (окрім «інструментального» образу рук). Фемінітній об'єктній самопрезентації притаманна завищена оцінка власної зовнішності, що зумовлює стратегію її обсервації в художньому тексті, а також проблематизує ситуацію старіння як особистісного знецінення. Якщо у фемінітній техніці художнього відтворення образу Іншого деталі його тілесності наративізуються обмежено, для маскулітної рецепції образу Іншої характерні акцентуація її тілесних принад, замилювання її тілом як сексуальним об'єктом, але також спровокована сепаративними інтенціями відраза до нього. У фемінітній ліричній свідомості екстрапольована на довшілля жіноча або статево не конкретизована тілесність постає додатковим екзистенційним «полем», а в маскулітній – «тіло» природи / світу є об'єктом споглядання, інструментального впливу.

Когнітивне поле сексуальності – основний «плацдарм» розмежування маскулітної / фемінітної художнього мислення в смислових полях відповідно активності – пасивності, суб'єктності – об'єктності, ієрархії – рівноправ'я, привласнення – комунікації. Маскулітна техніка трансляції сексуального досвіду – лише в планах (самоіронічного) «інструментального» хизування своїми перемогами або позірною самоприниження – «знімає» «виконавчу тривожність» і камуфлює суб'єктивність. Значно багатша палітра фемінітних прийомів художнього втілення дисперсного сексуального переживання ліричного Я в його відчуттєвих нюансах (jouissance).

Маскулінне / фемінінне художнє мислення диференціюється вираженим ставленням ліричного суб'єкта до материнської / батьківської фігур, що ґрунтується на едиповій психоматриці. Маскулінна поетикальна рефлексія позитивних синівсько-материнських стосунків базується на лібідозному потязі до материнської фігури, бажанні служити їй, офірувати їй своє життя, повернутися в материнський протосвіт і реалізується в мотивах поклоніння материнській фігурі, турботи матері про сина, у наративній стратегії любовно-ніжної комунікації сина й матері. У фемінінній ліричній свідомості образ матері часто інспірує Супер-его ліричного суб'єкта, утілює ідентифікаційну мету й корелює з психоемоційним комплексом совісті-провини-спокути. Негативні почуття до материнської фігури в маскулінній ліричній свідомості зумовлені сепараційними устремліннями, необхідними для становлення мужності. Вони провокують негативізацію її образу як зловорожої до сина, як демонічної, «невірної» тощо. У фемінінній ліричній свідомості негативні дочірньо-материнські стосунки вмотивовані едиповим кастраційним страхом (очікуванням помсти за лібідозний потяг до батька) і почуттям невигащного суперництва. Найпродуктивнішими аналогами материнської фігури в ліриці цього періоду є образи землі та України. На них скеровано широкий спектр синівських почуттів – від любовного обоження й готовності служити до зневаги, (колоніальної) образи тощо. У фемінінній ліричній свідомості зрідка транслюється емпатія, жаль до України-матері.

Фемінінна поетикальна стратегія рефлексії позитивних дочірньо-батьківських взаємин ґрунтується на едипових лібідозних інтенціях до батька й виявляється в почутті ніжності до нього, у прагненні відчувати його турботу й захист, особливо гострих у ситуації його втрати. З метою самоцензури дочірні любовні почуття до батька часто спрофільовані на його образи-аналоги, серед яких найпродуктивніший – образ Бога, і наративізовані часто в інтимно-родинному, молитовному ключі. Батьківська фігура в маскулінній (ліричній) свідомості інспірує Супер-его, утілює закон, часто проектується на образи духовних і воєнних лідерів, стимулює ідентифікаційні інтенції й скеровує ліричного героя-сина продовжувати батьківську справу, зокрема й служінням Вітчизні словом і зброєю. Фігура Всевишнього здобуває в маскулінній ліричній свідомості позитивну оцінку в разі профільювання на неї синівської готовності до служіння, послуху (Христовий «сценарій») або синівського розкаяння («сценарій» Блудного сина) та негативну оцінку, коли ліричний суб'єкт бунтує про Бога та Його законів (Люциферовий, Прометеїв «сценарій»). В усіх варіантах ліричної рефлексії ставлення до Бога інспіроване маскулінною едиповою психоматрицею. Синівська ворожість до батька відлунює в профільюванні агресивно-деструктивних емоцій на образи письменників-авторитетів, лідерів нації, країни, демонічних істот, Бога й часом зливається з індивідуалістичними, атеїстичними, антиколоніальними смисловими планами. У значно пом'якшеній формі транслюється дочірнє негативне ставлення до батьківської фігури, породжене фрустраційною образою.

Дочірні / синівські патерни, оприявлені в ставленні до материнської / батьківської фігур, актуальні в ліричній рефлексії взаємин з дитиною однойменної та протилежної статі. Лірична героїня проєціює на сина лібідозні почуття до батька / коханого, пишається сином, переживає ніжно-інтимне єднання з ним. Віддзеркалені

в ліриці взаємини ліричної героїні-матері та дочки теж переважно безконфліктні. Безумовна матерна любов до дитини не залежить від її статі. Ставлення ліричного Я-батька до дочки – підкреслено любовне, турботливе, виражене в розвитку мотиву її захисту, у проекції на її образ материнського імаго, а до сина – зумовлене активованими едіповими «механізмами» суперництва, навчительства. Батькова любов-гордість дається сину в разі його успішного спадкоємництва. Синівсько-батьківські взаємини нерідко профілюються в маскулінній техніці письма на широке національно-культурне поле, символізують наступництво поколінь.

Фемінінна специфіка поетикального втілення сенсожиттєвої парадигми визначається домінуванням вітального світовідчуття, оприявленого в зорієнтованості ліричного суб'єкта на збереження, примноження життя, у турботі про людський і власний рід, у солідаризації з природою в емоційному спектрі емпатії, ніжності, приязні, радості, у фокусуванні його уваги на перебігу особистої історії, на евідемонічних цілях (любовно-матримоніальних, репродуктивних, інтроспективних), що проектується й на його ставлення до смерті як закономірної ланки життєвого коловороту, як щасливого «розчинення» в батьківській сфері або переродження у сфері материнській, як «повернення» до витоків власного Я.

Екзистенційно-ідентифікаційний вектор маскулінної сенсожиттєвої установки актуалізує в маскулінному художньому мисленні ситуації випробування («ініціації»), що художньо імплементовані в мотивах боротьби, протистояння, битви, (морських) мандрів, силової інтервенції у світ, його інтелектуального перетворення, зокрема й за безпосередньої участі ліричного суб'єкта, але також і в мотивах поразки, переслідування, очікування небезпеки, вигнання, емоційно наснажених, зокрема, кастраційним страхом батьківської помсти, підсиленням колоніальною травмою. Названі мотиви симптоматизують профіцит / дефіцит маскулінності ліричного суб'єкта в оцінних полюсах перемоги / поразки в реалізації сенсожиттєвих завдань, визначають його ставлення до перспективи смерті.

Суб'єкт лірики оцінює (власний) поетичний дар як сенсожиттєвий стимул залежно від престижу творчої діяльності в суспільстві. У маскулінній художній свідомості (переважно першої половини й середини ХХ століття) продукувалися різноваріантні концепції художньої творчості: як рупору ідеологічної боротьби, як елітарного мистецтва, як деміургії, як форпосту правди й справедливості, як відмови від реальності на користь ідеалу та ін. Маскулінна лірична свідомість схильна підкреслювати, перебільшувати рівень та унікальність власного поетичного обдарування або ж позірно знецінювати власні здібності, зокрема в розвитку мотивів творчої «імпотенції», незатребуваності творчого продукту. У фемінінній ліричній свідомості творча практика не вихваляється, а виправдовується, часом як така, що веде до самоосягнення, до розширення душевної комунікації, що співвідноситься з тілесним, репродуктивним досвідом, дає відчуття щастя.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографії та окремі видання

1. Шаф О. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття: монографія. К.: ВЦ «Просвіта», 2019. 608 с. (38д.а.)

Рецензії:

Турган О.Д. Українська лірика з перспективи гендеру: рецензія на монографію Ольги Шаф «Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття». *Південний архів: зб. наук. праць. Філологічні науки / гол.ред. Ільїнська Н.І. Херсон, 2019. Вип. LXXIX. С.88 – 90.*

Луцій С.І. Поетичне слово крізь призму гендеру: рецензія на монографію Ольги Шаф «Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: зб. наук. праць. Серія Філологія. / гол. ред. В. Я. Мізецька. Одеса, 2019. Вип. 39. Т.3. С. 132 – 133.*

Городнюк Н.А. Рецензія на монографію Шаф О. В. «Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття». *Література в контексті культури: Зб. наук. праць / ред. кол. Гусев В.А. (гол.ред.) та ін. К.: ВД Дмитра Бурого, 2019. Вип.32. С.156 – 158.*

2. Шаф О. Лірика Василя Симоненка, Василя Стуса, Тараса Мельничука: гендерно-психологічні домінанти. *Бібліотечка «Дивослова». 2018. №1. 60 с. (5,6 д.а.)*

Статті у фахових виданнях

1. Шаф О. Стильові домінанти лірики Теодозії Зарівної (на матеріалі збірки «Провінційні розмисли»). *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту): зб. наук. праць / ред.кол.: Н.І.Заверталюк (наук. ред). Д.: Вид-во ДНУ, 2010. Вип.11. С.193 – 201. (0,6 д.а.)*

2. Шаф О. Топос міста в поезії Сергія Жадана як маскулінізація світу. *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика й літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. / відп. ред. В.А.Зарва. Бердянськ: БДПУ, 2010. Вип.ХХІІІ. Ч.ІІ. С.411 - 417. (0,6 д.а.)*

3. Шаф О. Лірика Тараса Мельничука та Василя Симоненка: світоглядно-естетичні паралелі в контексті шістдесятництва. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. пр. / відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011. Вип. 15. С.304 – 307. (0,5 д.а.)*

4. Шаф О. Збірка «Кохання і війна» Маріанни Кіяновської та Мар'яни Савки як фемінний проект. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту): зб.наук.праць / ред. кол.: Н.І.Заверталюк (наук.ред). Д.: Пороги, 2012. Вип.15. С.128 – 134. (0,5 д.а.)*

5. Шаф О. Мотив мандрів у творчості Сергія Жадана в контексті «маскулінної безпритульності». *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту): зб.наук.праць / ред. кол.: Н.І.Заверталюк (наук.ред). Д.: Вид-во ДНУ, 2012. Вип.14. С.91 – 97. (0,5 д.а.)*

6. Шаф О. Мотив сексуальної близькості в ліриці Маріанни Кіяновської та Сергія Жадана крізь призму гендерної поетики. *Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. Т.200. Вип.188. С.111 – 115. (0,6 д.а.)*

7. Шаф О. «Синдром самозакоханості» у феміноцентричній ліриці рубежу ХХ – ХХІ століття (на матеріалі поезії Оксани Забужко, Теодозії Зарівної, Мар'яни Савки). *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених: зб. наук. пр. К., 2014. Вип. 19.С. 262 – 266. (0,6 д.а.)*

8. Шаф О. Творчість Лесі Українки в дзеркалі української феміністичної критики: до питання становлення методу. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту)*: зб. наук. праць / ред.кол. Н.І. Заверталюк (наук.ред) та ін. Д.: Ліра, 2015. Вип.18. С. 193 – 200. (0,6 д.а.)

9. Шаф О. Гендерно-психологічна специфіка рефлексії батьківського почуття (на матеріалі української лірики ХХ ст.). *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство): зб.наук.пр / за ред. проф.. Оксани Філатової. №2 (18), листопад 2016. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 272 – 276. (0,6 д.а.)

10. Шаф О. Фемінінні модуси репрезентації тілесності в українській ліриці ХХ ст. *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Філологія. Літературознавство. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2016. Вип. 259. Т. 271.С.122 – 127. (0,7 д.а.)

11. Шаф О. Тіло матері-землі в рецепції українських поетів сучасності: гендерно-психологічні доміанти. *Науковий вісник Миколаївського національного університету ім. В.О.Сухомлинського*. Філологічні науки (літературознавство): збірник наукових праць / за ред. Оксани Філатової. №1 (17), травень 2016. Миколаїв: МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2016. С. 293 – 296. (0,5 д.а.)

12. Шаф О. Специфіка рефлексії материнського образу в ліриці Василя Симоненка: гендерно-психологічний аспект. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту)*: зб.наук. праць / ред.кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред) та ін. Дніпро: Ліра, 2016. Вип.20. С. 155 – 163. (0,8 д.а.)

13. Шаф О. Трансгендерні смисли в українській ліриці: level zero (гендерно-психологічний ракурс). *Наукові праці: науково-методичний журнал*. Філологія. Літературознавство. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. Вип. 289. Т. 301.С. 155 – 161. (0,9 д.а.)

14. Шаф О. Мотив поетичної творчості в українській ліриці ХХ ст.: гендерні стратегії художньої реалізації. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту)*: зб.наук. праць / ред.кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред) та ін. Дніпро: Ліра, 2017. Вип.21. С. 121 – 128. (0,7 д.а.)

15. Шаф О. Фемінінні доміанти лірики Ірини Жиленко. *Таїни художнього тексту (до проблеми поетики художнього тексту)*: зб.наук. праць / ред.кол.: Н. І. Заверталюк (наук. ред) та ін. Дніпро: Ліра, 2018 . Вип.23. С. 107 – 113. (0,6 д.а.)

16. Шаф О. Рецепція Бога в українській ліриці ХХ століття: фемінінна версія. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*: наук. зб. / редкол.: В.А.Просалова (відп.ред) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2018. Вип. 26. С.106 – 116. (0,8 д.а.)

17. Шаф О. Розлука з коханою як маскулінний ліричний сюжет. *Література в контексті культури*: Зб. наук. праць. / ред. кол.: В. А. Гусєв (відп. ред.) та ін. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. Вип. 31. С. 109 – 113. (0,5 д.а.)

Закордонні публікації та статті у виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus

1. Шаф О. Специфіка реалізації жіночої суб'єктивності в поезії Маріанни Кіяновської (на матеріалі збірки «Книга Адама». *Slavica Wratislaviensia* /pod red.

Z.Tarajlo-Lipowskiej. Wrocław.: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010. CLII. S.89 – 97. (0,6 д.а.)

2. Шаф О. Гендерна специфіка реалізації опозиції «я»–«інший» у поезії Сергія Жадана та Маріанни Кіяновської. *Pomiędzy. Polonistyczno-Ukrainoznawcze Studia Naukowe* / Red. naczelna – Agnieszka Matusiak (Uniwersytet Wrocławski). Wrocław, 2015. №.1. P.243 – 253. (0,8 д.а.)

3. Шаф О. Гендерне літературознавство в Україні: теоретико-методологічні зауваги. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: зб. наук. праць. Серія Філологія. / гол. ред. В. Я. Мізецька. Одеса, 2019. Вип. 37. Т.1. С.83 – 86. (0,5д.а.)

4. Шаф О. У полоні страху й вини: проблематизація взаємин сина з батьком в українській ліриці ХХ століття. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: зб. наук. праць. Серія Філологія. / гол. ред. В. Я. Мізецька. Одеса, 2019. Вип. 38. Т.1. С. 76 – 79. (0,5 д.а.)

5. Шаф О. Маскулінна тактика агресії в українській радянській поезії 20 – 40-х років ХХ століття. *Південний архів*: зб. наук. праць. Філологічні науки / гол.ред. Ільїнська Н.І. Херсон, 2019. Вип. LXXVIII. С.46 – 50. (0,6 д.а.)

Додаткові публікації

1. Шаф О. Культурна героїня лірики Оксани Забужко: українсько-європейські перехрестя. *Славянскія літаратуры у кантэксте сусветнай*: матэрыялы Х Міжнар.наук.канф., Мінськ, 6-8 кастр. 2011 г. / пад агул. Рэд. І.А.Чароты. Мінськ: Выд. Цэнтр БДУ, 2011. С.379 – 384. (0,5 д.а.)

2. Шаф О. Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації. *VII Міжнародні Чичерінські читання «Світова літературна класика у «Великому Часі»»*: збірник тез. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 150 – 152. (0,2 д.а.)

3. Шаф О. Леся Українка – Оксана Забужко: до проблеми творчої комунікації. *Вісник Львівського університету*: збірник наукових праць. Серія: іноземні мови. Львів: ЛНУ ім.І. Франка, 2012. Вип.20. С.243 – 249. (0,5 д.а.)

4. Шаф О. Функції дрес-деталі у фемінній ліриці. *Філологічні науки*. Збірник наук. праць студентів та викладачів факультету / Упор. О.І.Панченко. Дніпропетровськ: Адверта, 2012. С.328. (0,1 д.а.)

5. Шаф О. Феміноцентричні засади лірики Віри Китайгородської (на матеріалі збірки «Сім вінків сонетів»). *Житомирські літературознавчі студії*. Матеріали конференції «Поліфонія української літератури» з нагоди ювілею В.Т.Чайковської / за ред. П. В. Білоуса. Житомир: ЖДУ, 2013. Випуск 7.С. 302 – 313. (0,6 д.а.)

6. Шаф О. До проблеми становлення гендерного літературознавства в Україні. *Філологічні науки*: Збірник наукових праць студентів та викладачів факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара / Упорядник О. І. Панченко. Ч.1. Д.: Акцент ПП, 2015. С. 307. (0,1 д.а.)

7. Шаф О. Мотив старіння тіла як маркер фемінінної лірики. *Філологічні науки*: Збірник наукових праць студентів та викладачів факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара» (упорядник О. І. Панченко). Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2016.С.405. (0,1 д.а.)

8. Шаф О. Присвята в ліричному тексті як елемент маскулінної поетики письма. *Філологічні науки*: Збірник наукових праць студентів та викладачів факультету

української й іноземної філології та мистецтвознавства ДНУ ім. О. Гончара (упорядник О. І. Панченко). Ч.4. Дніпропетровськ: Акцент ПП, 2017. С.262. (0,1 д.а.)

9. Шаф О. Концептуальність материнської фігури в ліриці Василя Стуса: психоаналітичний ракурс. *Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої вшануванню пам'яті відомого українського поета, перекладача, літературознавця і правозахисника (Вінниця, 20-21 квітня 2018). Вінниця, ТОВ «Твори», 2018. С. 121 – 126. (0,5 д.а.)

10. Шаф О. Особливості маскулінної поезики (на матеріалі лірики Сергія Жадана). *Чоловік і маскуліність у площині тексту: збірник наукових статей* (гол. ред. М. Варикаша). Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2014. 288 с. С. 171 – 178. (0,6 д.а.)

11. Шаф О. «Ось де вона – поезія!»: гендерна специфіка рефлексії власного творчого генія в українській ліриці ХХ ст. *Дивослово*. 2017. №11. С.48 – 55. (0,7 д.а.)

12. Шаф О. «Здрастуй же, здрастуй же, смерте моя!»: гендерно-психологічний модус інтерпретації концепту смерті в ліриці Василя Стуса. *Слово і Час*. 2017. №8 (680). С. 20 – 33. (1,1 д.а.)

13. Шаф О., Терсімонова Ю. Лідія Кульбак: «філософія» родинного щастя. *Слово і час*. 2018. №12. С.76 – 84. (0,7 д.а.)

АНОТАЦІЯ

Шаф О.В. Гендерно-психологічні аспекти української лірики ХХ століття. Монографія.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, 2020.

У роботі конкретизуються теоретико-методологічні засади гендерного літературознавства, специфіка гендерно-психологічного підходу до вивчення лірики. Сформульовано зміст маскулінності / фемінінності як антропологічних та поетикальних категорій, окреслено маскулінні / фемінінні психогендерні профілі, що в художньому тексті диференціюють маскулінну / фемінінну ліричну свідомість, а також визначено наративно-концептологічні стратегії її поетикального вираження. Українську лірику ХХ століття (модернізм 1910 – 1920-х років, соцреалізм, (пост)шістдесятництво, герметичну й карнавальну поезію останніх десятиліть, а також творчість Празької школи, ОУП «Слово», Нью-Йоркської групи та сучасних українських поетів зарубіжжя) проаналізовано в продуктивних для трансляції гендерних смислів когнітивних сферах тілесності, сексуальності, дочірніх / синівських взаємин з материнською та батьківською фігурами, а також ставлення ліричного суб'єкта як батька / матері до власної дитини однойменної й протилежної статі, його сенсожиттєвих, зокрема і творчих, стимулів і уявлень про власну смерть. Специфіка поетикального втілення гендерно-психологічних аспектів названих смислів досліджена крізь призму ідентифікаційної, референційної, світомоделювальної стратегій маскулінного / фемінінного художнього мислення та техніки письма.

Ключові слова: українська лірика ХХ століття, гендерно-психологічний підхід, маскуліність / фемінінність, психогендерна поетикальна стратегія, лірична свідомість.

АННОТАЦИЯ

Шаф О.В. Гендерно-психологические аспекты украинской лирики XX века. Монография.

Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. Институт литературы им. Т. Г. Шевченко НАН Украины, Киев, 2020.

В работе конкретизированы теоретико-методологические основы гендерного литературоведения, специфика гендерно-психологического подхода к изучению лирики. Сформулирована суть маскулинности / фемининности как антропологических и поэтикальных категорий, очерчены маскулинный / фемининный психогендерные профили, на которых основана дифференциация маскулинного / фемининного лирического сознания в художественном тексте, а также определены нарративно-концептологические стратегии его поэтикальной репрезентации. Украинскую лирику XX века (модернизм 1910 – 1920-х годов, соцреализм, (пост)шестидесятничество, карнавальную поэзию последних десятилетий, а также творчество Пражской школы, ОУП «Слово», Нью-Йоркской группы и современных поэтов зарубежья) проанализировано в продуктивных для трансляции гендерных смыслов когнитивных сферах телесности, сексуальности, дочерних / сыновних связей с материнской, отцовской фигурами, отношения лирического субъекта-родителя к своему ребенку одноименного и противоположного пола, жизненных, в том числе и творческих, стимулов лирического субъекта и его представления о собственной смерти. Специфика поэтического воплощения этих смыслов исследована сквозь призму идентификационной, референциальной, миромоделирующей стратегий маскулинного / фемининного художественного мышления и техники письма.

Ключевые слова: украинская лирика XX века, гендерно-психологический подход, маскулинность / фемининность, психогендерная поэтикальная стратегия, лирическое сознание.

O. V. Shaf Gender and psychological aspects of 20th century Ukrainian lyrics. Monography.

Thesis (monograph) for a Doctor Degree in Philology: the specialty 10.01.01 – Ukrainian literature. – Taras Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 2020.

The thesis concretizes theoretical and methodological foundations of gender literary studies, which are aimed at studying gender elements in the poetics of artistic works; the expediency of gender and psychological approach to the study of lyrics is substantiated. In addition to a wide range of literary methods, the study has applied psychoanalysis in those aspects that affect the subject's mental state, its relation to the parent figures, their analogues, to the world, and aspects that refract in the lyrical text in the masculine / feminine dominants of the artistic worldview. It was formulated the content of masculinity / femininity as anthropological and poetic categories, outlined the masculine / feminine psychogender profiles that differentiate the masculine / feminine lyrical consciousness in the text, as well as defines the narrative and conceptual strategies of its poetic expression.

Gender and psychological aspects of 20th century Ukrainian lyrics (Modernism of 1910 – 1920s, Social-Realism, (Post) Sixties, Hermetic and Carnival Poetry of the last

decades, and artistic creativity of the Prague School, New York Group and other Ukrainian poets of foreign counties) were explored through the prism of identification, reference, world-modeling strategies of masculine / feminine artistic mindset and writing technique. The masculine / feminine specificity of a lyrical subject's conceptualization of One's own body, the Other's body, the natural "body", as well as the translation of sexual experiences, is differentiated from the positions of subjectivity – objectivity, activity – passivity respectively. Feminine strategies for the reflection of physicality which are expressed in the motives of admiring one's own body, its sacrifice to the Other, in the overestimation of appearance, in the problematization of aging as self-deprecation, are presented in a wide body of texts in the main part of the second half of the 20th century. Masculine lyrical consciousness conceptualizes the physicality of the Other as an object of physical and visual activity of the lyric subject. Pre-Soviet and post-Soviet poetry, as well as the texts of the second half of the 20th century which were created outside Ukraine, present masculine / feminine strategies of sexuality segregated as conquest / partnership, capture / surrender, polygamy / monogamy, demarcation / unity of sex and love.

Artistic mindset is differentiated by gender in aspects of lyrical reflection of daughter / son relationships with a mother (mother, nature, the Earth, Ukraine) / father (father, spiritual or political leader, military leader, God) figures, and the attitude of the lyric subject as father / mother to her own child of the same and the opposite sex. Oedipus complex provokes ambivalent relationships between a subject and parent figures; but its masculine variant inspires the artistic expression of the affectionate attitude towards the maternal figure and the rival attitude to the parent figure, which is balanced by identification aspirations. But the feminine variant presents love feelings that are directed mainly at the parental image, whereas a mother figure evokes feelings of anxiety and guilt, but also it becomes a desirable role model.

In the Ukrainian lyric of that period, a masculine / feminine artistic understanding of sense-of-life, creative impetuses and ideas about one's own death is distinguished. Feminine sense-of-life policy is determined by the life-setting of preservation, the multiplication of life in the realm of nature, the care of the subject about one's own generation, home, observance of one's self, the milestone of its formation – childhood – love / marriage – motherhood – old age. The eudemonic potential of the vital setting gives rise to a positive attitude towards death in the feminine lyrical consciousness as a natural link in the life circulation. Masculine sense-of-life policies are guided by an existential and identification setting for the test (“initiation”) of a mortal risk, in which masculine (parental) status may be overcome. This setting is explicated in the lyrics of the apology of war, power confrontation, in the problematization of defeat, the idealization of the warrior-hero image, in the development of motives of sea voyages, rapid movement, force, activity, cognitive and instrumental intervention, crafts and sports with the elements of testing, competition. Masculine sense-of-life policy is set off in the Ukrainian lyrics by the national and political coloniality, which creates an additional threat to national masculinity and significantly influences the artistic reception of the perspective of heroic / tragic / infamous death in meaningful plans of resistance such as escaping.

Key words: 20th century Ukrainian lyrics, gender and psychological approach, masculinity / femininity, psychogender poetical strategy, lyrical consciousness.